

УДК 930.1(477)

УКРАЇНОЗНЕВАЖАННЯ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ЙОГО КОНТЕКСТИ*

Арсен ЗІНЧЕНКО

orcid.org/0000-0002-3390-8870

доктор історичних наук, професор,

провідний науковий співробітник відділу культурологічних досліджень НДІУ

Анотація. *Виявляється українозневажальне наповнення текстів вітчизняних істориків-постмодерністів, аналізується його соціополітичний контекст.*

Ключові слова: *українозневажання; українофобія; постмодернізм; текст; контекст.*

УКРАИНОУНИЧИЖЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ И ЕГО КОНТЕКСТЫ

Арсен ЗИНЧЕНКО

доктор исторических наук, профессор,

ведущий научный сотрудник отдела культурологических исследований НИИУ

Аннотация. *Раскрывается украиноуничижительное наполнение текстов отечественных историков-постмодернистов, анализируется его социополитический контекст.*

Ключевые слова: *украиноуничижение; украинофобия; постмодернизм; текст; контекст.*

DENIGRATION OF UKRAINE AND ITS CONTEXTS IN MODERN DOMESTIC HISTORIOGRAPHY

Arsen ZINCHENKO

Doctor of Historical Sciences, professor,

lead research fellow of the Cultural Studies Department of RIUS

Annotation. *This article exposes the contents of texts composed by domestic postmodern historians, which are derogatory to Ukraine; analyzes their sociopolitical context.*

Keywords: *denigration of Ukraine; Ukraine-phobia; postmodernism; text; context.*

* Авторське написання збережено.

Вивчення соціокультурних передумов російського вторгнення на терени Донецького краю в 2014 р. засвідчило поширеність у ментальності й свідомості мешканців цього регіону українозневажальних та україноненавистницьких настроїв, тобто того, що зазвичай називають українофобією. Їх експлуатація стала звичною практикою Комуністичної, Прогресивно-соціалістичної партій, Партії регіонів, їх широко використовували у виборчих президентських кампаніях Віктора Януковича, вони тиражувалися не тільки в засобах масової інформації, що належать олігархам (газети «Сегодня», «Факти», «2000»), але й навіть у деяких ліберальних виданнях. Українозневажальна спрямованість багатьох передач впливових телевізійних каналів давно стала притчею во язиціх. Це й спонукало пильніше придивитися до цього явища, взявши до уваги те, що українське суспільствознавство вже має напрацювання з цієї теми. Загальноознайомчі статті про українофобію можна знайти в енциклопедичних виданнях [31; 39]. Історичне коріння цього явища, вплив політичної пропаганди доби тоталітаризму, її прояви в національних відносинах в добу незалежності, їх культурно-психологічний аспект, руйнівний вплив на національну свідомість й політичний клімат у суспільстві висвітлюють Ярослав Дашкевич [8; 9], Іван Дзюба [10; 11], Олег Полянський [34]. Вияви українофобії в різних регіонах України аналізуються суспільствознавцями [27] та в публіцистиці [28; 36; 40].

Олександр Музичко визначає українофобію як систему поглядів та дій, що мінімізують, заперечують чи нівелюють вплив на суспільно-політичні

та культурні процеси таких фактів, як суб'єктність Української держави, консолідація українського народу та нації, питомих етнокультурних ознак українців, державотворчого потенціалу українців, агресивно нав'язують українцям нетрадиційні для них етнокультурні риси або ігнорують українську мову та культуру, державно-національні символи. Українофобія є головним чинником денационалізації та дискримінації українців в Україні та поза її межами. Українофобія є складовою поглядів та діяльності частини не-українців та політико-державних еліт. Українофобія (власне страх перед всім національно-українським) властива частині зденационалізованих українців як відображення їх психічної травми, засіб уникнення дискримінації. Засобами реалізації українофобських практик є інформаційна війна проти носіїв україноцентричного образу історії, культури, релігії, створення власних груп підтримки всередині своїх країн та зовні – професійних українофобів, дискредитація борців проти українофобії, борців за права українців, поширення серед українців негативних автостереотипів, нацькування неукраїнців на українців, маніпуляція загальними гуманістичними принципами [28, с. 9 – 10].

Як правило, тему українофобії в Україні цілком пов'язують зі скандальними виступами й пропагандистськими текстами таких одіозних осіб, як П. Симоненко, Н. Вітренко, О. Бузина, Д. Табачник. Їхні позиції у ставленні до української проблематики, української історії, письменства, до української мови вочевидь перегукуються з аналогічними виступами шовіністичних, агресивних антиукраїнських політиків Росії й підтримуються ними, з іншого боку, вони

мають відгук у середовищі п'ятої колони в самій Україні та люмпенізованого обивательства, яке залишається в полі впливу советських суспільно-політичних штампів та російської імперської пропаганди.

В українському інформаційному просторі має поширення ще й інший тип українозневажання, який виводиться в колах т. зв. ліберальної інтелігенції, що забезпечує інформаційно-ідеологічне панування російської культури в Україні та фактичне відсунення на другий план українських культурних запитів. Постколоніальний, а точніше – все ще колоніальний характер соціуму в Україні зумовлює підрядний статус української етнокультурної спільноти, а отже, й збереження політичного, інформаційного й психологічного середовища для українозневажання.

Під поняттям *українозневажання* ми розуміємо цілий комплекс рефлексивних та свідомісних настанов, орієнтованих на споживання переважно колоніального культурного та інформаційного продукту, на сприймання й інтерпретування української культури як недолагої й відсталої, а також на творення й поширення в інформаційному полі вербального й сценічного продукту, в якому набутки цієї культури подаються в заниженому або й пейоративному ключі, продукування шаржовано-гумористичних інтерпретацій української культури, йдеться, зрештою, про синдром латентної українофобії. Залежно від тону подачі українозневажальні меседжі можуть трансформуватися в україноненависницькі (українофобські), тому межа між цими градаціями визначається рівнем вербалізованості й відкритості інтенцій.

Українозневажальні меседжі мають поширення як в масовому інформаційно-культурному продукті, так і у внутрішньофахових наукових текстах, в яких українозневажання виступає як супутній продукт позірно модернізаційних гуманітарних розробок, пошуку нових інтелектуальних можливостей для гуманітарної науки, критики відсталості національної науки тощо. Співвідношення модерністських, неомодерністських концепцій історії України, роль національної історіографії розкривається, зокрема, в працях Я. Дашкевича, О. Полянського, до яких ми адресуємо читача [8; 9; 34]. Їхні опоненти наголошують на тому, що творення національних історіографій (як і національних держав) у Західній та Центральній Європі відбувалося в XIX – на початку XX ст., Україна в цьому процесі явно відстає, а тому її історіографія мусить включатися в постмодерністський дискурс, який, як зазначає Г. Касьянов, «суперечить концепції «національної» чи «націоналізованої» історії і вимагає зовсім інших концептуальних підходів до писання того, що ми називаємо історією України» [20, с. 21].

Тим часом О. Музичко в цитованому вище окресленні українофобії звертає увагу на те, що одним із засобів реалізації українофобських практик є інформаційна війна проти носіїв україноцентричного образу історії. У цій статті розглядається діяпазон, так би мовити, вченого українозневажання, яке, зародившись у рамках наукової дискусії істориків першої половини 1990-х років під виглядом плюралізму поглядів, ліберального підходу до трактування історії, потреби її модернізації, набуло ознак українозневажання і в багатьох позиціях

перегукується з пропагандистськими практиками відомих українофобів.

Спроба модернізації тоталітарної системи у формі *перестройки* відкрила певні можливості для українських істориків розширити проблематику досліджень і, зокрема, поглибити вивчення власне історії українського народу, інтерпретація якої впродовж десятиріч була вкрай спотворена і увігбана в рамках російських імперських ідеологем. Українські історики кардинально розширили проблематику досліджень, розгорнули публікацію недоступних раніше джерел. Однак таке розширення не завжди було тотожним підвищенню наукового рівня історичних праць. Тому через деякий час після відновлення незалежності України перед вітчизняними істориками постало питання про те, «що писати?» і «як писати?». Частина істориків, розробляючи національну проблематику й закриті раніше й новопосталі проблеми на основі залучення незмірно ширшого кола джерел, рухалася на рівні відповідних наукових стандартів, здобувшись на цілу низку вартісних індивідуальних та колективних досліджень і публікацій джерел. Не будемо перелічувати ці загальновідомі набутки вчених Інституту історії НАН України, Інституту української археографії і джерелознавства НАН України, Інститутів народознавства та українознавства НАН України зі Львова, вчених інших наукових інституцій та багатьох кафедр вишів. Задля справедливості треба визнати, що, справді, далеко не всі історики в цей час ішли на рівні вимог наукових стандартів, що, зокрема, відзначав свого часу і Л. Зашкільняк [13]. Г. Касьянов описав і відомі прояви корупції під час підготування дисертацій, привласнення праці

молодих дослідників їхніми «науковими керівниками», символічного авторства, поширеної купівлі чиновництвом наукових ступенів та звань, що доруйнували етичні норми поведінки на науковому полі, вбачаючи в цьому наслідок загального морального занепаду суспільства [20; 22].

Побічним наслідком демократичної відкритості суспільства стала поява поширюваних з довоклонаукового середовища квазіісторичних сюжетів у дусі фентезі, пов'язаних з прямим етнічним ототожненням українців з трипільцями, аріями, скитами тощо. Цей «поверх» історіюписання відомий дослідник Л. Зашкільняк називає «паранауковим». Характеризуючи подібні явища й публікації 1990-х років, він звертає увагу, що вони набули поширення завдяки працям Ю. Шилова, Ю. Канигіна, Степана і Сергія Наливайків і деяких інших авторів, які пишуть фантастичні тексти про минуле аріїв-українців, від яких нібито пішли всі інші народи, і навіть Ісус Христос був «українцем» з Галичини. В подібних текстах розгортаються гадки про трипільську цивілізацію як найдавнішу цивілізацію світу, що на три тисячоліття старша за шумерійсько-акадську, в якій було створено колесо, письмо, про праслов'янську державу Аратта і т. д. Це приблизно був той самий варіант «фоменкізму», з яким зіткнулася російська історіографія. У цьому ж контексті Л. Зашкільняк відзначає, що такого роду тексти з'являлися й під грифом Інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, очолюваного тоді Петром Кононенком, претендуючи на статус наукових досліджень. Найголоснішою справою в цьому ряду стала популяризація фальсифікату

XX ст. т.зв. «Велесової книги», що нібито містить дохристиянське слов'янське письмо. Її було навіть рекомендовано як посібник для середньої школи [13, 25]. Очевидним є те, що подібні роботи завдавали неабиякої шкоди формуванню раціональної історичної свідомості українців, а з іншого боку, ці позанаукові видання стали *притчею во язицях* для критиків національної української науки загалом, хоча вони вочевидь виходять поза рамки будь-якої науки.

Як зазначає один з учасників тодішнього процесу оновлення історіописання Г. Касьянов, частина істориків стала шукати альтернативний шлях у розвитку історичної науки. У протиположності тенденції «переписування» замість «переосмислення» історії, якій піддалися, за його оцінкою, більшість істориків, «сформувалася не надто чисельна, але активна група істориків, які намагаються урізноманітнити український інтелектуальний простір розробками, що очевидно випадають із злагодженого хору офіційної «патріотичної» історіографії» [20, с. 20]. «Більшість істориків пішла найлегшим шляхом. Звичка до директив та ідеологічної одноманітності спрацювала стандартно: раніше писали історію класів чи то класову історію, тепер заходила писати національну», – іронізує Г. Касьянов. Ствержуючи, що сучасна українська офіційна історіографія «подає майже ідеальний зразок методологічної одноманітності», оскільки в українській історіографії цього періоду мала місце «масова інсталяція» схеми Грушевського на всіх рівнях – від шкільного підручника до монографії, коли «результативна цитата стає або аргументом у дискусії, або засновком» [20, с. 20]. Тим часом, як зауважив Я. Дашкевич, для агресивних

постмодерністів є характерним «рішуче й безапеляційне руйнування національної історії, зокрема тих націй, які у XIX ст. визнали неісторичними», табування тем національно-визвольних рухів, соціальних революцій, заворушень, повстань, бунтів – «почерк замовників також у цьому випадку ясний» [8, с. 344].

Очевидно, що багато з поданих у статті міркувань Г. Касьянова склалися на основі його спостережень конкретних проявів фахової некомпетентності, методологічної безпорадності певного кола осіб, причетних до катедральних та інститутських наукових посад й пов'язаної з ними корумпованості та організаційного занепаду науки. Однак при цьому виникає принципове запитання про те, до якої межі можливе подібне узагальнення, чи варто його поширювати на всіх дослідників, які не входять до кола, близького самому Г. Касьянову? Історичне дослідження є здебільшого справою суто індивідуальною, а тому й заслуговує на конкретну оцінку. Колективна відповідальність властива, як правило, підходам тоталітарної доби, але саме цю загальну відповідальність Г. Касьянов покладає на «національних істориків», тобто на всіх відразу, без будь-якого розрізнення. З іншого боку, відомий український історик та історіософ Я. Дашкевич ще в другій половині 1990-х років, застерігаючи від бездумного й механічного перенесення тенденцій модернізму й постмодернізму, наголошувачи, що подібна тенденція йде врозріз із потребами формування цілісності національно-державного усвідомлення української спільноти, скріплення основ історичної пам'яті, ставить під сумнів саме історичне буття українців, а отже, підважує саму соціополітичну

перспективу їхнього подальшого існування [8; 9].

У цитованій статті Г. Касьянова було зроблено «спробу дати узагальнений портрет домінантних особливостей сучасної української історіографії», з «базовими принципами», на яких, за його твердженням, «будується сучасне стандартне історичне дослідження». Він виділяє при цьому такі ознаки: 1) еволюціонізм, який передбачає лінійне висвітлення процесів, абсолютизацію безперервності, примат телеологічних версій; 2) детермінізм, який із класового контексту переноситься на національно-державницький; 3) ексклюзивність із явним пріоритетом національної чи «націоналізованої» історії, при цьому національна історія трактується переважно як етнічна. Аналіз цих критеріїв, приписуваних відразу *усім і уся* історикам, потребує окремого розгляду, тим часом їхня узагальнювальна тенденційність очевидно падає у вічі. Потім цей перелік ознак Г. Касьянов тиражуватиме неодноразово, повторюватиметься його старанними наслідувачами й виступатиме як методологічний прапор загальної критики української історичної науки, вимог щодо кардинальної зміни змісту підручників, які висувала ця група істориків.

Г. Касьянов побачив вихід з інституційної та методологічної кризи вітчизняної історичної науки, на що вплинув і матеріальний занепад її наукових інституцій через постійне недофінансування галузі, в тому, що наймобільніша частина наукової спільноти створила організаційні осередки, які перебували поза організаційним полем української науки. Посилився й відтік значної частини науковців за кордон, дедалі більше

науковців «знаходять недержавні кошти на фінансування своєї діяльності, налагоджують контакти зі спонсорами» [20, с. 22]. Але щойно йшлося про прояви загальної моральної кризи в суспільстві і як її наслідок – руйнування етичного кодексу поведінки науковців. Зрозуміло, що немає гарантій того, що під цю загальну тенденцію не потрапить і згадана наймобільніша частина науковців, що в пошуках зарібку й наукового утвердження вирушила за кордон. Тамтешні спонсори й грантодавці часто мають інші уявлення про те, що і як має писати історик, і мандрівний історик неминуче мусить дослухатися до чужого голосу. Парадокс полягає в тому, що тісні контакти із закордонними науковцями, носіями певних наукових концепцій, пройшовши стажування за кордоном, демонструючи опанування новітніми методиками історичних досліджень й виробивши оригінальний стиль укладання історичних текстів, ці науковці, фінансовані спеціальними фондами, грантами, стипендіями цих інституцій (як західних, так і російських), виконують замовлення своїх спонсорів [34]. Їхні історичні тексти засвідчують особливу старанність у цьому, особливо ж у тому, що стосується ідеологічно-пропагандистської складової.

Як пише Г. Касьянов, на кінець 1990-х в Україні сформувалася невелика, але досить стабільна спільнота істориків, здатна здійснити ревізію домінуючої схеми національної історії й висунути альтернативні інтерпретації. Крім себе, до цієї спільноти автор відносить також Н. Яковенко, А. Русину, О. Толочка, Я. Грицака, В. Кравченко, О. Журбу та інших [24, с. 71]. Поза всяким сумнівом, дискусійні обговорення, запропоновані цим колом

дослідників, сприяли вдосконаленню методик історичних досліджень й розширенню їхньої проблематики. Проте, як відомо, цінність будь-якої новації вимірюється її результатом.

Багато показового для аналізу позицій істориків-новаторів можна побачити і в розтиражованому навчальному посібнику авторства Наталі Яковенко, адресованого вчителям, студентам гуманітарних коледжів і разом студентам-історикам [42]. У вступі до нього авторка формулює пізнавальне кредо своєї дослідницької праці: «Йдеться передусім про спробу звести історію з високого п'єдесталу науки про суспільство до живої людини цього суспільства. Це не означає, що саме суспільство не варте дослідницького інтересу, проте ключ до розуміння механізмів його функціонування не може бути ні універсальним, ні наперед постульованим, бо система, утворена «людським матеріалом», реалізує себе через конкретні – завжди різні в часі і просторі – вчинки людей. Тож від вивчення їхньої поведінки, «знизу», і мусить починатися дослідження всієї системи: на рівні конкретного індивіда; на рівні мікрогрупи, до якої він належить, на рівні його соціального прошарку, стану і т. д.» [42, с. 5; 45, с. 14]. Хто сперечатиметься, що вчинки індивіда є важливою цеглинкою історичного процесу, але виникають принаймні два питання: 1) про репрезентативність обраного індивіда для всієї системи, 2) при всій гуманітарній привабливості цих міркувань авторка явно не враховує, що при переході від індивіда через мікрогрупу до макрогрупи й суспільства загалом відбуваються складні якісні зміни і т. д. Як зазначав Я. Дашкевич, «з сумування до купи навіть сотень мікроісторій не

дасть у результаті хоча б одну макроісторію». І далі пояснює утайнену мету подібних підмін: «Справа, однак, не в цьому. А в тому, щоб під приводом захоплення мікроісторією відійти від макроісторичних аналітично-синтетичних досліджень» [8, с. 342–343]. Тут не випадає розгортати подальші міркування з приводу постмодерністської методології історичних студій, цьому буде присвячено окремий розгляд, а тому пропонуємо поглянути на її конкретне втілення в текстах провідних істориків-неомодерністів.

Загалом в навчальному посібнику знайдемо справді багато чого нового і в описуванні складних і суперечливих історичних процесів, і в характеристиці історичних діячів, і у влучній передачі елементів історіографічних дискусій. Прикладом може бути залучення різних визначень Визвольної війни українського народу середини XVII ст., за визначальними рисами, що надають їй характеру революції: «Історики називають це наймасштабніше козацьке повстання по-різному: Великою козацькою війною, Козацькою революцією, Визвольною війною, Хмельниччиною. Кожна з цих назв по-своєму виправдана... Вжите у цій книжці поняття «революція», на думку автора, найбільше адекватно відбиває суть буремних подій. По-перше, вони втягнули в свою орбіту не тільки усі стани і соціальні групи, але й кожен окрему людину... По-друге, останнє козацьке повстання змінило політичну карту довкілля, проклавши нові кордони України, Польщі, Росії, а невдовзі – й Туреччини. По-третє, у нововитвореній Українській державі була повністю перевернута звична соціальна ієрархія, коли замість зруйнованої станової

драбини родових еліт до вершин влади зійшли люди, які здобули її «правом шаблї» – козацька старшина... по-четверте, події Хмельниччини на багато століть уперед, якщо не донині, визначили національний ідеал, довкола якого в єдиному ритмі почала обертатися і елітарна, і простонародна культура – постать героя-козака, символічного борця «за волю України» [42, с. 177].

Однак у тому-таки посібнику несподівано надibuємо на характеристику козащини як «хворого органа», авторка, однозначно стаючи на бік її ліквідатора, тобто польської шляхетської держави, зазначає: «...ліквідація козащини, поглибивши прірву між простолюдом і привілейованим станом, стала ніби ампутацією хворого органа, коли самі причини хвороби не усунуті». У цьому алогічному нагромадженні, якому читач ледве чи дасть раду, можна побачити хіба що незграбну й неаргументовану спробу поставити жирну чорну крапку на цілому соціальному прошарку, що мав неабияку вагу в історії України впродовж кількох століть. Далі так само без будь-якої аргументації й пояснень із цієї «хвороби» виводиться гайдамаччина і навіть опришківство. На гадку Н. Яковенко, ця «хвороба» «й далі роз'їдала зсередини Україну-Русь, проявляючись, зокрема, у хронічному для XVIII століття соціальному бандитизмові – гайдамаччині та опришківстві» [42, с. 263]. Ці ж оцінки знаходимо й у перевиданому в 2005 р. варіанті [45, с. 466].

Тим часом, як показують останні дослідження, насильство не було рисою, винятково притаманною українському гайдамацтву, вихідцям із Запорозької Січі, опришкам, ця модель поведінки була властивою й шляхетській верстві.

У монографії, присвяченій волинській шляхті, М. Довбищенко показує, що насильство проявляли й шляхтичі, грабуючи не тільки маєтки своїх світських сусідів, але і латинські костьоли й монастирі. Більше того, унійний митрополит другої половини XVIII ст. Феліціян Володкович мав, за зразком світських магнатів, свою варту з 500 надвірних козаків (sic. – А. З.) й неодноразово посилав її для розорення маєтків не лише світських власників, але й духовних, наприклад, єзуїтів (1765 р.) [48, с. 52–55, 62–64]. Участь митрополичого збройного загону в розправі з православними парафіями на Пороссі в 1766–1767 рр. стала одним із поштовхів до Коліївщини. Без урахування й симетричного висвітлення цих явищ, засвідчених численними джерелами, картина насильств та уманської різанини, вчинена гайдамаками, змальована Н. Яковенко, є односторонньою й має цілком певну тенденційність.

У цьому сенсі оцінка гайдамацького руху XVIII ст., яку давав свого часу В. Антонович, оперта на величезний джерельний матеріал, враховує суперечливий характер гайдамацького руху, наявність у ньому як здобичницьких рис, так і рис соціального протесту. Характеризуючи гайдамацтво як складне й неоднозначне соціальне явище, Володимир Антонович вказував на слабкість механізмів регулювання загального правопорядку в Речі Посполитій, про що свідчив «загальний безлад, відсутність органів, необхідних для збереження порядку, навіть і витлумаченого зі шляхетської точки зору». З цього впливали й особливості соціальної поведінки як панівних верств, так і народних низів: «За відсутности порядку й органів для його дотримання, – особисті пристрасті являються у вигляді

розгнужданого свавілля; прагнення до наживи, пограбувань, безчинств і насильств усякого роду». У цьому різнополярні соціальні групи були подібними: «Особи всіх станів готові за зручного випадку поживитися чужою власністю, вдатися до насильства, відправитися на розбій і пограбування. Заходи такого роду є звичним явищем; у них беруть участь шляхтичі й селяни, жовніри й міщани, вихідці з сусідніх держав і навіть духовні особи; організуються більш чи менш значні розбійницькі загони й провадяться цілі розбійницькі походи» [1, с. 4]. Варто відзначити, що зневажливе ставлення Н. Яковенко та інших дослідників з її кола до спадщини народницької школи українських істориків, фундатором якої був В. Антонович, й до опублікованого ними величезного масиву джерел стало на перешкоді їх використання для побудови врівноваженої картини гайдамацького руху.

Показовим є й спосіб демонстрації числа жертв Коліївщини. Спочатку Н. Яковенко подає свідчення провідника гайдамаків Максима Кривоноса про уманську різанину, який вказує, що в ній було «не менее как всех мужеска и женска пола, даже до сущих младенцев, тысячи две поколото». Але зауважує, що «гайдамацький ватажок, схоже, применшив число жертв, бо традиційно їх обраховують від 12 тис. або й більше». Однак на тій-таки сторінці, підсумовуючи, пише: «Загалом же, за обрахунками польських та єврейських істориків, число вбитих, спалених чи знищених в інший спосіб сягнуло 200 тисяч, хоч з належною безсторонністю цю цифру й досі не перевірено» [42, с. 275; 45, с. 489]. Тим часом усе-таки варто було подати й інші міркування про числа жертв цих

подій. Так, зокрема, у списку літератури Н. Яковенко подає польського дослідника Коліївщини Владислава Серчика. Цей дослідник пише про кількість загиблих так: «В Умані й найближчих околицях загинуло кілька тисяч осіб, більшість із них – після страшних тортур. Встановлення числа жертв різні є справою неможливою. Згодом, із свідчень сучасників, часто повторювалася кількість 20 – 30 тисяч. У першій реляції губернатора Торговицького ключа Якуба Квяткевича, що з'явилася через три тижні, в Архангороді, він доносив про 12 тисяч жертв: п'яти тисяч шляхти і семи тисяч жидів. Найбільше людей загинуло відразу першого дня здобуття повстанцями Умані, але й згодом допроваджувано сюди шляхту й жидівську людність й страчувано в місті» [49, с. 99]. У пізнішій праці «Гайдамаки» більшу частину цього абзацу збережено, хоча до двох останніх речень В. Серчик вніс зміни: «Число те, певно що перебільшене, «приросло» по дорозі з Умані до Архангорода, попри те, однак, кількість пожертв належить рахувати не в сотнях, а в тисячах» [50, с. 329].

Тим часом історикиня не поминула додати з цього приводу резонування: «Не вивчавши гайдамаччину спеціально, не вважаю за можливе пропонувати готові рецепти пошуків порозуміння (з минулим? – А. З.). Проте вихід усе-таки бачиться в нагадуванні банального постулату: історик не судить, а намагається зрозуміти своїх героїв, неупереджено вислуховуючи і вбивцю, і його жертву». Але «банальний постулат» явно зависає перед підсумково вказаним числом жертв («загалом же ... 200 тисяч»). Відгородившись гучною декларацією, Н. Яковенко не стала її втілювати в своєму тексті про гайдамаків, а однозначно

подає українських повстанців як різунів, використовуючи при цьому пропагандистський ефект закріплення враження останньою цифрою. Це дуже показово у перебігу нинішніх «історичних війн», які ведуть польські праворадикали проти України.

Однобічний характер мають і оцінки церковної політики Речі Посполитої. «Пам'ятаючи сумний досвід Берестейського собору, – стверджує Н. Яковенко, – ієрархи дипломатично підготували свою паству, тож у цілому наведення величезних територій пройшло без ускладнень. Додатково цьому сприяло й те, що активну участь у церковному житті ще брала дрібна православна шляхта, яка усвідомлювала зміни в релігійній і загальнополітичній ситуації. Лишається додати, що аналогічні процеси відбулися безболісно і в Білорусі» [42, с. 491–492]. Зокрема, твердження «наведення величезних територій пройшло без ускладнень» рязуче суперечить історичним фактам, які стосуються і XVII, і XVIII ст. Лінія єпископа Іпатія Потія – Йосафата Кунцевича на насильницьке нав'язування унії, як відомо, викликала масовий спротив і однозначні антиунійні вимоги в ході Визвольної війни. Але авторка навіть не згадує про спеціальне законодавство Речі Посполитої, спрямоване проти православних, яке неодноразово підтверджувалося сеймовими постановами: заборони їм бути представниками в Сеймі, займати урядові посади, будувати нові церкви, новозбудовані ж церкви підлягали знесенню. Не говориться нічого й про право патронату (воно передбачало й надання презенти на висвяту), яке стало вирішальним у запровадженні унії [12, с. 253–259, 265–266].

Тим часом масові джерела, опубліковані й досліджені вченими київської школи, очолюваної В. Антоновичем, дають можливість побачити ці процеси з іншого боку й уникнути необґрунтованих тверджень. Знаний польський історик Тадеуш Корзон, розглядаючи передумови кривавих зіткнень під час Коліївщини, пише про поєднання, з одного боку, «гайдамацтва чи по-простому розбою, вибриків вольности, чи швидше, сваволі козацької, що сполучилися тут з темними релігійним фанатизмом» [47, с. 176], а разом з тим подає міркування короля Станіслава Августа про передумови цих подій, який зазначав, що в них «фанатизм грецький і невольничий бореться вогнем і мечем з фанатизмом католицьким і шляхетським... І певно, що без конфедерації Барської не було б того нового нещастя» [47, с. 193]. Т. Корзон, уточнюючи думку короля («без релігійного гасла в барській конфедерації»), пише, що з цим ми матимемо найточнішу вказівку до розуміння стану умів і причини уманського лиха, яка походить з найповажнішого джерела¹.

З одного боку, Н. Яковенко визнає, що «підпорядкування духовних ієрархів Риму не дало рядовому клирові ні освіти, ні широких розумових і політичних горизонтів», а далі формулює нічим

¹ Т. Корзон цитує лист польського короля Станіслава Августа від 6 липня 1768 р. до своєї французької респондентки мадам Жоффрін: «Kilku fanatyków zaczęło grozić włościanom naszej Ukrainy wszelkimi nieszczęściami, jeśli nie przestaną być Grekami-Nieunitami i nie staną się Grekami-Unitami, t. j. nie przestaną tłumaczyć Trójcy, tak jak tłumaczona jest w Petersburgu, a nie zaczną tłumaczyć na sposób rzymski. Osądź pani, czy mogą ci nieszczęśliwi chłopci rozumieć z tego cokolwiek? Ale tego było dosyć, żeby ich poburzyć, a bunt tych ludzi to nie żarty... Fanatyzm grecki i niewolniczy walczy ogniem i mieczem z fanatyzmem katolickim i szlacheckim...» [47, с. 193].

не пояснюваний алогічний мікс: «...маса сільських священиків... лишалася далекою від польської мови і культури (**а швидше – і від усякої культури** (*sic!* – А. З.), пояснюючи це тим, що «поліпшення церковної організації впродовж XVIII ст. так і не встигло докотитися до сільських попів, матеріально нужденних, неосвічених і цілком залежних від шляхти – власників поселень» [42, с. 277]. Повторення цієї ремарки в перевиданні свідчить про те, що вона не була випадковістю чи помилкою [45, с. 493]. Виділений щойно вигук сам по собі дуже прикметний: дослідники-антропологи навіть у тропічних лісах Нової Гвінеї чи Бразилії цікавляться особливостями культури тамтешніх аборигенів, а не відкидають її як таку. Ідея польського культуртрегерства на українських землях в цьому контексті є також показовою [7]. Н. Яковенко, як бачимо, з одного боку, присвячує цілий розділ «козацькій ері» в історії України, пише про «козацьку державу», «козацько-руську вітчизну» й «козацькі вольності», а з іншого – зривається на репліки про козацтво як хворобу й «хворий орган». Зведення явищ гайдамаччини й опришківства до соціального бандитизму є поверненням до концепцій старої польської історіографії й кроком назад від характеристики цього явища істориками київської школи.

Ці явні вияви українозневажання виразно проступають у спробах Н. Яковенко витіснити на маргінеси історичної науки набутки української національної історіографії, а передовсім історичні праці М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, внесених все ж задля чемности до ряду «блискучих імен». Для підкреслення гіперкритичного ставлення до наукової

спадщини М. Грушевського Н. Яковенко неодноразово повторювала спроби знайти спільний знаменник у вітчизняній, національній (націоналістичній) науці української діаспори і радянській науці [4, с. 138–141] у тому, що, на її гадку, «обидва згадані напрями виходили з фундаментального принципу служіння історичної науки національним потребам» [43, с. 113]. «Властивий їм погляд на історичну науку як на свого роду «національний проект», – продовжує згадана авторка, – який морально зобов'язує дослідника пропагувати патріотичні цінності, виявився напрочуд співзвучним хвилі ентузіазму після проголошення незалежності Україні». Презентуючи себе як представницю «чистої науки», не обтяженої національним інтересом, рівновіддаленої як від народницької школи Михайла Грушевського, так і державницької В'ячеслава Липинського, Н. Яковенко подає їх обох як представників «зачарованого кола однієї і тієї самої концепції», які не мають пізнавальної перспективи, бо спираються на формули-міфемі, що «вкупі витворюють цілісний український національний міф» [43, с. 115–116]. Прикметно, що першою з цих неприйнятних для Н. Яковенко міфем є ствердження генетичного зв'язку української спільноти з Київською державою, одного з базових положень історичної концепції М. Грушевського, який підкреслював територіальну та етнічну єдність українців, вважаючи, що «порогом історичних часів для українського народу можемо прийняти IV вік по Хр.» [6, с. 18].

При цьому в цитованій статті міркування М. Грушевського подаються в неохайній мішанині фрагментів радянської історіографії та пропаганди,

студентських конференцій, цитат з незграбних квазінаукових видань і підручників першої половини 1990-х та цитат закордонних авторів, суголосою до міркувань Г. Касьянова та Н. Яковенко. Ударною цитатою одного з них (Іржі Коржалка) авторка завершує свій досить таки плутаний текст: «Багатообіцяючим здається середовище молодих істориків, які отримали освіту по закордонних університетах. Думається, що стосовно них поворот до чисто національної концепції історії вже можна не брати до уваги» [43, с. 123]. Але при цьому відкритими залишаються питання: чи ж тотожні завдання стояли в середині 1990-х перед західною й українською історичною наукою, чи можливим на той час було застосування однакових мірок до гуманітарних проблем цих суспільств (навіть у порівнянні Чехії й України), зокрема, проблем історичної пам'яті, впливу спадщини колоніалізму й російської імперської присутності? А відтак постає питання: чи тільки мотивація розвитку «чистої» історичної науки рухала авторкою, котра зводить усю спадщину М. Грушевського до кількох «формул-міфем»? Показовою щодо цієї статті є стилістика солідарності з авторкою й загальної спрямованості міркувань, згодом висловлена Г. Касьяновим: «У світлі її міркувань сама собою напрошується думка про те, що численні й набридливі розмірковування сучасної «націоналізованої» історіографії про історичну «європейськість» України й про її «повернення» до Європи є дзеркальною копією «воссоединительных» схем советской историографии, предлагавших воссоединяться с Россией» [24, с. 71].

«Розвінчування національного міту» Н. Яковенко наполегливо проводила і в

наступних розробках². Н. Яковенко закидає М. Грушевському проросійську лояльність, слов'янофільство, недооцінку ролі шляхти в українській історії. На її гадку, авторові фундаментальної праці «Історія України-Руси» «не вдалося дотриматися задекларованого на початку його львівської кар'єри «неперестанного скептицизму», тобто наукової неупередженості. На перешкоді цьому, як вона пише, стали чотири фактори: «українська фольклорна та історіографічна традиція, генетична залежність від російської історіографії, слов'янофільський сентимент та біжучі польсько-українські конфлікти галицького сьогодення. «Спектакль вишшов маловиразним», – підсумовує вона.

² Стилістику суджень в оцінці спадщини М. Грушевського аналізованого тут тексту Н. Яковенко можна порівняти, наприклад, зі статтями С. Плохія та Коліна Гейвуда, вміщеними в одному номері часопису «Критика» [2]. Зокрема, С. Плохій подає думку Джона Армстронга, одного з авторитетних дослідників націоналізму. За переконанням Дж. Армстронга, «Історія України-Руси» є «приголомшливою пам'яткою традиції вичерного документування, притаманної ХІХ ст., яку тільки можна собі уявити». С. Плохій звертає увагу на міркування М. Грушевського про те, що ідея національності є витвором порівняно недавніх часів, а в минулому вона набирає форм політичної, соціальної, релігійної, географічної та культурної лояльності, що заперечує спроби подати концепцію М. Грушевського в одномірних інтерпретаціях. Це стосується й висвітлення автором «Історії України-Руси» й феномена козацтва та його ролі як захисника християнства. С. Плохій цитує: «...Ми знаємо тенденцію козаків – приборкати своє пограничне добичництво ідеальною шатою боротьби «з неприятелем св. Христа» і можемо зрозуміти, що навіть такому здичилому добичнику, який в потребі не давав спуску однаково ні бусурману, ні своєму одновірцю православному москвитину чи білорусину...» [33, с. 23–26]. Цю ж думку продовжує і Колін Гейвуд, відзначаючи, що М. Грушевський «намагався демітологізувати козаків», і ширше – «Грушевський бере на себе роль руйнівника мітів сучасності, а особливо мітів, якими оповите українське козацтво у раніших історичних дослідженнях» [2, с. 27–29].

Але прикметним при цьому є сам механізм аргументування, який конструює Н. Яковенко. «Слов'янофільство» М. Грушевського авторка доводить посиланням переважно на його «Спомини», в яких він згадує про симпатичні йому гасла слов'янського братерства молодих років, і на те, що він сам себе називає вихованцем ідеології Кирило-Методіївського братства, а також нагадуванням того, що «поміркована слов'янофільська орієнтація була притаманна більшості професорів Alma Mater Грушевського – Університету Св. Володимира, у тому числі професорам, які репрезентували так звану Київську документальну школу, з якої Грушевський виріс як історик». Завважимо, що «виріс» аж ніяк не означає, що він залишився в її рамках. На підкріплення додається посилання на студентський щоденник М. Грушевського під 1899 р., в якому майбутній історик пише, що йому «завше трохи не до сподоби, як дуже вже кланяюцца європейській освіті». Із цього юнацького запису Н. Яковенко виводить і «певні антизахідні акценти в «Історії України-Руси»». Але при цьому авторка вдається до оберненої хронологічної перспективи: ці висловлення молодого Грушевського видаються наприкінці пасажу про начебто незмінне його «слов'янофільство» й про те, що «простір слов'янофільських пріоритетів Грушевського, як здається, був ширшим». При цьому Н. Яковенко згадує, швидше для годиться, «побіжну згадку Леоніда Зашкільняка про неприйняття Грушевським російського неославізму з його імперськими претензіями» та праці С. Плохія, де заторкується це питання [44, с. 99–100].

Але посилання на Л. Зашкільняка вишло зовсім незграбним й нетактовним

щодо присутнього на тій конференції відомого слов'янознавця, методолога історичної науки професора Леоніда Зашкільняка, у доробку якого є поважні праці, присвячені славистичній проблематиці та історіософії Михайла Грушевського. Л. Зашкільняк тоді зауважив, що він «написав статтю про слов'янофільські погляди, там Грушевський виступає, якщо не противник, то хоча б протагоніст слов'янофільства» [44, с. 130 (дискусія на 2-й сесії)]. Очевидно, відчуваючи, що її власний спектакль «вийшов маловиразним», Н. Яковенко тут-таки вхопилася за гадку про те, що «неабиякий вплив на концепцію Грушевського справляла його православна ідентичність», і для певности підкреслила: «причому виразно акцентована». Саме тому, на її думку, М. Грушевський «виходить надто далеко за рамки обіцяного автором «безперервного скептицизму», себто об'єктивності» й повертається до своїх тверджень, кажучи про те, що Грушевський «легко міг знайти «наукове» узasadнення своєї антипольськості/антикатолицькості у слов'янофільстві, а точніше – у слов'янофільському сентименті, закладеному, очевидно, ще гімназичним та студентським читанням». І далі, начебто вказуючи на причинно-наслідковий зв'язок, підкреслює: «Адже (виділення наше. – А. З.) слов'янофільський дискурс, на якому формувався Грушевський-учений, пронизує всю російську історіографію XIX століття, себто можна було стати слов'янофілом, навіть спеціально того не усвідомлюючи». З точки зору логіки побудови тверджень стосовно дослідника такого масштабу, як М. Грушевський, зачіпка про те, що «можна було стати слов'янофілом, навіть спеціально того

не усвідомлюючи», є дуже прикметною для стилістики побудови аргументації Н. Яковенко. Але їй тут ідеться зовсім не про логіку, а про багато разів повторювану акцентацію (щоб міцніше відклалося!). Звернімо увагу, що поняття «слов'янофільство» зовсім не тотожне до поняття «російське слов'янофільство». Однак Н. Яковенко нав'язує читачеві тут власні ототожнення й інтерпретації і їй здається, що з поняття слов'янофільства прямо випливає його належність до російської інтелектуальної традиції. Але при цьому вона не помічає, що це погано суміщається з наявністю «національний історик», яка в устах Н. Яковенко та її кола рівнозначна інтелектуально-науковій дифамації. Хоча Н. Яковенко часом і маркує М. Грушевського як «геніального історика», але його дослідницька спадщина їй явно не смакує.

Мотив нав'язування буцімто генетичної залежності М. Грушевського від російської історіографії дуже наполегливо проводиться Н. Яковенко. Але в цьому контексті вона навіть не згадує про те, що саме М. Грушевському належить відома праця «Обычная схема «русской» истории и вопрос рационального упорядочения истории восточного славянства» (1903), концептуально важлива для подолання впливу російської великодержавної інтерпретації історії Росії й України, що саме він заклав міцні наукові підвалини концепції історії України.

Тим часом для розуміння механізмів і спрямованості інтерпретацій Н. Яковенко варто звернутися до міркувань Л. Зашкільняка, до яких вона начебто апелює. Він бачить спадщину М. Грушевського в системі безперечних інтелектуальних набутків української науки, які постали як результат величезної

праці історика, що розгорталася в тісному контактуванні із західноєвропейською історичною наукою. «В історіографії М. С. Грушевського не було місця слов'янофільсько-месіянським ідеям, як і ідеям українського месіянзму або прометеїзму. Вона була сповнена позитивістським розумінням поступу, соціологічними уявленнями «психології народів» (В. Вундт, Й. Ф. Гербарт, М. Лазарус), яка бачила тісний зв'язок і взаємодію культурних явищ та індивідуальної свідомості, котрі втілювалися у суспільній свідомості, інтегральним соціологізмом Е. Дюркгейма з його визначенням соціальної реальності, заснованої на загальнозначимих колективних уявленнях» [17, с. 23], – пише Л. Зашкільняк. У противагу Н. Яковенко, яка не аналізує зміст і спрямованість «слов'янофільства», приписуваного нею М. Грушевському (яким вона «доводить» його прив'язаність до російської історіографії), Л. Зашкільняк розкриває інтелектуальну динаміку розгортання світогляду М. Грушевського упродовж його творчості, що дає йому можливість створити достовірну модель його історіософських поглядів, в якій відповідне місце належить і слов'янству: «...славістика з ранніх років цікавила М. С. Грушевського. Слідом за романтиками першої половини ХІХ ст. він сприймав українське національне відродження через концепції слов'янофільства, в якому особливо привабливими були ідеї свободи, ідеї рівності та братства слов'янських народів, що здебільшого залишалися в поневоленому становищі. У наступні роки вчений позбувся романтичних уявлень про слов'янофільство і підходив до слов'янського питання лише з наукових позицій, як до вивчення спільних

рис і взаємовпливів слов'янських народів» [17, с. 22]. Ці параметри, як бачимо, не дають аж ніякої підстави механічно прив'язувати наукові погляди М. Грушевського до якогось абстрактного слов'янофільства з підозрою на явний російський слід. Загалом слід звернути увагу на різючу відмінність наукової стилістики й логіки викладу в доповідях та виступах у дискусії Л. Зашкільняка та Н. Яковенко, продемонстровану на тій та інших наукових подіях. Л. Зашкільняк переконує зваженістю, глибоким знанням історіографічних фактів та тенденцій в розвитку історичної науки, поважним ставленням до національної наукової спадщини, й у тому числі до спадщини М. Грушевського [14, с. 15]. На цьому тлі міркування Н. Яковенко мали характер недбало зібраної конструкції, логічно непереконливої, зате підпорядкованої цілком певній тенденції – уневажнення національної української історіографії.

Неприйнятними для Н. Яковенко є будь-які натяки на «анархічність» польської держави, де вирішальним чинником ставала шляхетська сваволя, що позначалася й на функціюванні самого державного механізму Речі Посполитої. Чомусь їй при цьому не спадає на гадку те, що у XVIII ст. не тільки місцеві сеймики частіше зривалися, ніж проводилися, а так само часто зривалися й загальнодержавні сейми, сумна практика підкупу посадових осіб й найвищої магнатурії російськими монархами, практики опозиційних шляхетських конфедерацій, які блокували діяльність центрального уряду, тощо, про що пишуть і польські історики, що відзначено в різноманітних джерелах. Н. Яковенко стосовно М. Грушевського дозволяє собі зауважити, що цей «акцент на «анархічності» польської

держави» є ... «вочевидь неусвідомленим», зумовленим тим, що він «повторював засвоєну зі студентської лави риторіку російської історіографії, де інвективи в бік «польської анархії» функціонували як аксіома». Подивуємося й дозволимо собі нагадати бодай те, що всі польські королі – як Саксонської династії, так і останній король Станіслав-Август Понятовський – одержали корону Речі Посполитої за прямого втручання й підтримки Росії, про нескінченні зривання провінційних сеймиків та столичного сейму, про протиборство магнатських партій, про численні антиурядові шляхетські конфедерації, про самовладство й насильства староств тощо. Про це пише ж і сама Н. Яковенко на кількох сторінках свого посібника. Для певности відсилаємо читача до фундаментальної історії Польщі, виданої відомими львівськими істориками Л. Зашкільняком та М. Крикуном [18, с. 233–235].

Н. Яковенко важливо закріпити за М. Грушевським впливи російської історіографії, «оскільки саме з російською мисленневою традицією пов'язаний ще один акцент в *«Історії України-Руси»* – антизахідний» [44, с. 97]. Для того щоб переконати читача таки в «російській залежності» М. Грушевського та його «слов'янофільстві», дискусантка додає ще один козир – «його православна ідентичність – причому виразно акцентована, що, зрештою, цілком природно для вихідця з православної священницької родини». В тодішній дискусії цей мотив знову й знову акцентується, коли йдеться про те, що вчений «легко міг знайти «наукове» узаasadнення своєї антипольськості/антикатолицькості у слов'янофільстві, а точніше у – слов'янофільському сенсменті, закладеному, очевидно, ще

гімназичим та студентським читанням». І далі: «засвоєний в молоді роки слов'янофільський сентимент, переплетений з православною ідентичністю, теж не зник безслідно» [44, с. 131]. Але з цієї удаваної легкості стилістики й перескакування аж нічого не випливає, бо «легко міг знайти» зовсім не означає, що знайшов, а головне – стверджував в історичному наративі.

Але подивімося ближче на цю «православну ідентичність» М. Грушевського-історика. Ось він пише про видовище «такого сумного виродження православної церкви в українських і білоруських землях» в XVI ст., зате з явною симпатією – про гуситський та інші реформатські рухи, відзначаючи, що «на українським житті, на жаль (!! – А. З.), цей реформаційний рух відбився далеко менше і слабше». При цьому й критикує Івана Вишенського за православний обскурантизм. Виділяючи значення діяльності митрополита Петра Могили в історії Української церкви, з іншого боку, вказує на те, що його авторитаризм та «реакційний напрям наробив великої шкоди», бо «відірвав українську церкву від народного життя». Навіть цей вкрай лапідарний перелік оцінок М. Грушевського подій і осіб в історії української церкви вказує на багатий інструментарій його підходів і міркувань. Одномірні ж твердження щодо його «православної ідентичності» в оцінці спадщини вченого є неприпустимим, з наукового погляду, редукуванням. Сам М. Грушевський і в дорослому житті був православним вірянином, але глибоко обізнаним з українським евангелізмом, спілкувався з його провідними діячами, цікавився життям Української автокефальної православної церкви саме тому,

що бачив у ній виразні ознаки реформованої церкви [3].

У ході тієї-таки дискусії на конференції прикметними були й інші «з'ясування» Наталі Яковенко щодо Грушевського, в яких вона виступає в супрязі з Георгієм Касьяновим. Після її доповіді Г. Касьянов поставив їй пряме питання: «Бракує в доповіді професора Яковенко одного моменту. Чи був Грушевський антисемітом?». Доповідачка відразу ж відповідає ствердно: «Був, при чому достатньо виразним ... Євреї в контексті «Історії України-Руси» позиціонуються як «внутрішній ворог», і згадуються у цій непривабливій ролі доволі часто» [29, с. 133]. І далі, розкладаючи ієрархію «внутрішніх ворогів» за Грушевським: «Ворог № 3 – вже згадані євреї, які трактуються в контексті так нелюбого Грушевському «польського і німецького міського устрою» – як інструмент руйнації давньоруського міського життя» [29, с. 134]. Звернімо увагу, що тут Г. Касьянов та Н. Яковенко вдаються до прямої підміни понять за визначенням. У М. Грушевського йдеться про соціальні функції, які виконувала єврейська меншина в містах Руси-України, вступаючи не раз у конфліктні відносини з руськими мешканцями. Такими були реалії міста доби середньовіччя та Нового часу. М. Грушевський не міг оминати цих соціальних колізій. З цього аж ніяк не випливають нав'язувані йому Г. Касьяновим та Н. Яковенко ментальна й політична налаштованість проти євреїв і прагнення в реальному житті обмежувати їхні права. Про це яскраво свідчить його діяльність як голови Центральної Ради. Ледве чи можна припустити, щоб згадані автори не робили такого розрізнення, і тому подібна маніпуляція

поняттями може розцінюватися як намір певних соціальних груп кинути тінь на українського вченого через звинувачення в антисемітизмі. Зрештою, практика реалізації прав національних меншин, у тому числі і євреїв, у Центральній Раді, в якій головував М. Грушевський, є достатньо промовистою [37, с. 54–56].

Виділяючи в наративі М. Грушевського антипольські настрої, Н. Яковенко вбачає в них передовсім відображення реалій політичного та культурного протистояння між галицькими українцями та поляками наприкінці XIX – на початку XX ст., заперечуючи його спостереження як дослідника історичних реалій минулих століть, які він пов'язує з підневільним статусом української людности, перетвореної в «народність служебну, підданську, експлуатовану». Теми соціального статусу українців в Речі Посполитій, соціальних відносин у зв'язці дідичі – піддані, маєток і рентні відносини є практично закритими для текстів Н. Яковенко.

Для неґації історичної концепції Михайла Грушевського Н. Яковенко застосовує прийом «майже ототожнення» її з марксистсько-ленінською історіографією та всілякого підкреслювання ідейної застарілості його спадщини. Народницька історіографія, «змінивши назву на «марксистсько-ленінську», плавно увійшла до радянської історичної науки» [42, с. 13], стверджує не моргнувши оком Н. Яковенко. При цьому нехтує, що, по-перше, поняття «народ» у М. Грушевського має значно ширші засяги, ніж «експлуатовані маси», воно має передовсім антропологічні, психофізичні ознаки, які характерні для української людности, зосереджується здебільшого довкола селянських мас і козацтва, що

зберегли «святиню української культури» [35, с. LXV–LXIX], тобто вказує на український народ як етно- і соціокультурну спільноту. Ця невідповідність підриває твердження Н. Яковенко про те, що «зміна термінологічного апарату не зачепила світоглядного каркасу», бо у М. Грушевського «нарід», «маса народня» «перейняті духом демократизму» і громади у протигагу пролетаріятові, класові, обраному марксистсько-ленінською соціософією для моделювання диктатури пролетаріяту.

Як автор посібника з історії виступив і Г. Касьянов, у творчому набутку якого є, зокрема, й нариси новітньої історії України, які охоплюють час від проголошення незалежності до середини нульових років [23]. Автор поставив перед собою завдання «зробити цей інтелектуальний продукт доступним і цікавим не лише вузькому колу фахівців, але й «середньостатистичному» інтелігентному читачеві, при цьому прагнучи не впадати в популяризаторський гріх» [23, с. 5]. Привертають увагу й сторінки, присвячені власне українським соціокультурним реаліям. Виразно й влучно схарактеризовано, зокрема, роль націонал-демократів і націонал-демократичного табору як політичного угруповання певного напрямку діяльності в подіях 1990 – 1991 рр. При цьому він критично оцінює потенціал державотворення націонал-демократів: «Якщо говорити про національно-демократичний табір, то з погляду вмінь та навичок державного управління й державотворення його представники перебували в ембріональному стані. Частина націонал-демократів, переважно колишні дисиденти, звикли до протистояння з комуністичною владою й ані психологічно, ані організаційно не були

готові до конструктивної діяльності навіть в умовах несподіваної свободи, що звалилася на них» [23, с. 37]. Можна загалом згодитися з такою оцінкою, окрім єдиного, але дуже присутнього моменту, коли автор пише про «несподівану свободу, що звалилася на них». Дозволимо собі нагадати, що це було не просто «протистояння з владою», а авангардна діяльність в умовах тоталітаризму з його КГБ, концтаборами, психушками й майже повною загальною притлумленістю суспільної думки й пануванням синдрому стадного страху. До того ж автор явно недооцінює й інтелектуального продукту, виплеканого саме в українському дисидентському середовищі, який є яскравою сторінкою української культури. Навряд чи це можна віднести до авторської необізнаності, це швидше стосується поставленими завданнями та засадничими структурами мислення й самих етичних принципів історика.

Очевидно, що саме цим пояснюється те, що на сторінках книжки ми не побачимо ґрунтовної й так само виразної характеристики механізмів панування російського тоталітаризму в Україні: політичної системи, функціонування партійних структур, кадрової політики, в основі якої лежав негативізм до всього, що мало глибинні національні українські основи, русифікації, пропаганди. Не знайдемо там і так само яскравих характеристик колишніх партійних і радянських бонз, в чиїх руках опинилася влада після проголошення незалежності України. Через те подана Г. Касьяновим картина виявилася несиметричною: його критицизм, так влучно спрямований саме на націонал-демократів, не поширюється на панівну пострадянську владну верхівку. Пишучи про «угоду з

дияволом», тобто зі щойно згаданою номенклатурною верхівкою, на яку пішли українські націонал-демократи і «яка вибила їх на другорядні політичні орбіти, де вони відігравали роль політичного тла у процесах реального перерозподілу влади і власності, яким зайнялася вчорашня партійно-радянська номенклатура», Г. Касьянов виносить присуд саме націонал-демократії: «...в цих колах не було ані масштабних мислителів, здатних запропонувати ідеологію націо- та державотворення, ані крупних політиків з сильними організаторськими здібностями і могутньою харизмою, здатних об'єднати як маси, так і самих націонал-демократів, традиційно схильних до внутрішніх чвар і розбрату». І далі: «Вони фактично забезпечували національну легітимацію вчорашніх комуністичних лідерів, при цьому щиро вважаючи (або вдаючи), що вони слугують справі відбудови «національної держави» [23, с. 39].

Не випадає дивуватися, що з таким підходом під удар потрапляє загалом уся верства української інтелігенції. Зі сторінок книги постає уявлення про це середовище як про безнадійно відстале, у якому немає відчуття часу, новітніх запитів суспільства, де панують орієнтири на давноминулі часи: «Українська національна інтелігенція ... мала дуже невіразне уявлення про шлях, який необхідно пройти, аби перетворити населення на націю. Втім, її моделі діяльності – це готові рецепти, створені в епоху «пробудження націй» другої половини XIX – початку XX століть. Тому частина цієї інтелігенції обрала «звичну просвітницьку діяльність» зразка XIX ст., занурившись у світ приємних етнографічних ілюзій й культурницького месіанства, частина вдовольнилася другорядними посадами

в державній системі, частина знову пішла в опозицію до влади, час від часу дошкуляючи їй нагадуванням про занепад української культури та мови» [23, с. 124].

Зведення уявлень і всієї діяльності української інтелігенції до «етнографічних ілюзій» і трактування цілих пластів культурного життя в світлі «шароварщини», зверхньо-снобістська її інтерпретація як естетичної архаїчності [23, с. 129–131] стало традиційним прийомом потрактовування української культури й підставою для її відсунення на задвірки суспільного простору як «неформату». Ця диспропорція особливо впадає у вічі за відсутності містких характеристик всього колоніального інструментарію зросійщення, використання російської культури як засобу русифікації й збереження в масовій свідомості масового російського культурного ширвжитку.

Втім заради справедливости треба віддати належне влучності авторських оцінок стосовно реального статусу українців в державі, яка взяла собі їхнє ім'я для титулу: «... етнічні українці та їхня культура й надалі залишалися «у приймах» у державі, де вони, за лексикою офіційних документів, відігравали «державоутворюючу роль». І саме ситуацію з рідною мовою «титульної нації» тут можна вважати найпоказовішою. Якщо у сфері бюрократії та освіти державі вдалося переважно адміністративними методами забезпечити мовну «українізацію», то в таких галузях, як культура, масова інформація і комунікації, становище мови «державотворчої нації» й надалі залишалося без елементарного дотримання її культурних прав» [23, с. 132]. Статистика, яку подає при цьому Г. Касьянов, є воляючим свідченням саме

такої дискримінації українців як соціокультурної спільноти.

Цілком зрозуміло, з одного боку, що Г. Касьянов був вимушений неодноразово згадувати про необхідність «творення українців» та відновлення культурних прав титульної нації [23, с. 124] і, зокрема, про «масштабний державний запит на українізовану історію». Зазначимо при цьому, що це був передовсім широкий суспільний, а вже потім – державний, запит. Але, з іншого боку, автор чомусь використовує евфемізм *переписування історії*, який з явним негативним контекстом і політичним осудом використовувався в надто консервативних компартійних колах ще з часів *перестройки*. Цим колам йшлося про нейтралізацію суспільних запитів щодо розширення тематики досліджень, доступність архівних фондів, викриття чорних плям тоталітаризму, а в умовах України – страшних реалій національної сегрегації. Замість такого комплексного бачення Г. Касьянов зводить тенденцію розвитку історичних досліджень до осуджуваного ним і близьким йому науковим і політичним середовищем статусного утвердження титульної нації: «Таке переписування історії було притамане фактично для всього пострадянського простору й слугувало одним з базових компонентів етнічно орієнтованого варіанту розбудови націй» [23, с. 125]. От у цьому місці й виступає визначальна позиція російського «ліберала» в Україні, який зневажає право українців на творення власної гуманітарної науки (в т. ч. історії) й, по суті, заперечує право титульної нації на інтелектуальне самовизначення. Але як історик мав би сказати передовсім те, що з крахом тоталітаризму були відкриті спецхрани

бібліотек та архівів, стали доступні цілі масиви архівних документів, що давали можливість незрівнянно повніше розкрити історичний процес, у тому числі й української нації, усунути вульгарні російсько-комуністичні пропагандистські штампи, які закріплювали привілейоване становище росіян під вивісками віковичного прагнення українського народу з братнім російським народом, про дружбу народів та інтернаціоналізм (за цією вивіскою приховувалася національна сегрегація та русифікація), про провідну роль російського народу в розвитку культури тощо. Всю складну динаміку історичної науки та її безсумнівні здобутки в умовах незалежності редуковано до осуджуваного в цьому середовищі «етноцентризму» та «інструменталізації історії», в якій саме поняття національної історії лапкується.

Цю позицію Г. Касьянов не лише посилив, але й загострив у наступних публікаціях, трактуючи динаміку історичної науки в ракурсі «переписування» історії або ще гостріше – «боїв за історію». «1990-й рік Україна завершувала вже практично з готовим набором пізнавальних і пояснювальних стереотипів, породжених інтенсивним переписуванням історії під національний канон, – характеризує він цю динаміку в одній із статей. – Фактично вже в 1990 році було розроблено й підготовано до масового відтворення «чорновий» варіант схеми національної історії, де з формаційною телеологією сусідувала національна, де рушійною силою історії разом з боротьбою класів ставала боротьба націй. Ця схема передбачала етнічну ексклюзивність – історія України перетворювалася в історію українців, а інші культури, народи й нації відігравали роль ворожого,

нейтрального чи супутнього фону». І далі: «Загалом сформувався й нехитрий словниковий запас, що формує риторичну національного канону – зі стандартним набором архаїзмів, антропоморфізмів і наступальної й разом з тим віктимної риторички» [22]. Ось така загальна характеристика процесу формування безособової, безликої, але заздалегідь відомої своєю недолугістю, позаінтелектуальністю й агресивністю національної історіографії.

Концептуальні уподобання Г. Касьянова та Н. Яковенко актуалізувалися в критичних настановах щодо підручників з історії. Ця критичність формулювалася в гострополемічній формі навіть у виданнях, присвячених проблемам толерантності [32]. Саме формування й існування української спільноти трактувалося в душі сумновідомих «проектів». «Схема Грушевського» створювалася як важлива складова конструювання самої української нації – певного інтелектуального «проекту», який потім було трансльовано в маси тих, хто ще не мав гадки про свою приналежність до будь-якої нації», – стверджує Г. Касьянов. Як пише згаданий автор, наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років українські та зарубіжні суспільствознавці «почали сигналізувати» про існування проблем з версією національного підручника історії, зокрема, йшлося про те, що «вона містить конфліктний потенціал у країні, характерною ознакою якої є культурне і навіть цивілізаційне різноманіття, саме й пов'язане з особливостями її історії» [32, с. 16].

Упродовж 2007–2010 рр. декілька груп суспільствознавців, викладачів й істориків провели аналіз шкільних підручників з історії. Після цього під егідою

Українського інституту національної пам'яті відбулося кілька загальноукраїнських нарад дослідників та викладачів історії з НАН України та університетів. Про ці наради та про позиції учасників наради, в тому числі й згадуваних у цій статті, її автор вже виступав на сторінках журналу «Українознавство» [19]. Проте цікавими є спогади про початок тих нарад її активної учасниці Н. Яковенко:

«Мені задзвонив його директор, Ігор Рафаїлович Юхновський, і запросив на зустріч, де було погоджено працю над підручником історії. ... На старті Ігор Рафаїлович виголосив перед нами промову про потребу славетної історії, а ми поморгали, покивали, проте мали на меті дещо інше. Ігор Рафаїлович – наївний чоловік в історії, але дуже мудрий життєво. З часом ми пояснили йому, що від надмірної глорифікації шкоди більше, ніж користі. І що посилено махати прапором перед носом дитини означає потенційно грати проти патріотизму.

Отак ми видали першу брошуру з описом стану підручників історії, де окреслили недопустимість лобового патріотизму. На нас впала злива протестів, ми там щось пояснювали у відповідь, але потім махнули на це рукою і почали готувати навчальні програми» [46].

А тепер подивімося, на що наставляв «наївний чоловік в історії», тобто директор інституції, яка є за визначенням і статутом плекальницею й розробницею національної пам'яті (і до того ж Українським інститутом національної пам'яті!). Отже, як довідуємося з опублікованих матеріалів першої наради, І. Юхновський в короткій настановчій промові зазначив, що історія хоча й має в полі зору минуле, «мусить мати певну чітку мету майбутнього. Щодо

України, так це позитивний розвиток українського державного суспільства». І далі: «У цьому підручнику з історії мала би бути викладена об'єктивна історія України. Але об'єми дозування опису тих чи інших подій мали би бути такі, щоб підручник сприяв розвитку у дітей і юнацтва національної гордості, національної самосвідомості й патріотизму. Тобто, як я собі практично мислю, події, в яких нація виглядає переможною і творчою, мали би бути описані яскравіше, а ті моменти, де нація програвала або була нікчемною, описати досить скупо. Україна – молода держава, держава майбутнього. Національна ідея є основною передумовою її існування і розвитку. Але вона буде такою тоді, коли молоде покоління стане позитивно сприймати історію своєї батьківщини» [41, с. 5 – 6].

Отже: «...ми поморгали, покивали, проте мали на меті дещо інше», – так визначила стратегію своєї групи Наталя Яковенко. Як вимагають засади наукової етики (і не тільки наукової!), якщо перед вченим ставлять завдання, які суперечать його позиції, він не братиме участі у подібних проєктах. Але тут підходи були інші: «поморгали, покивали, проте мали на меті дещо інше!» Це «дещо інше» впливало із заперечення критикованої концепції національної історії й було орієнтоване на те, щоб творити шкільну програму на засадах, які ігнорували потреби врахування реального стану історичної свідомості й значні впливи на неї колоніальних синдромів. Як видно з матеріалів обговорення, позиція групи Яковенко – Касьянова зазнала нищівної критики з боку науковців та педагогів-практиків, що брали участь в обговоренні. Стратегія зламу української

історичної освіти під виглядом її модернізації на тому етапі провалилася [19].

Зупинимось на розгляді прийомів моделювання оповіди інших праць Г. Касьянова і, зокрема, текстів, присвячених історіографії Голодомору 1932–1933 рр. Тут він повторює ключові підходи історіографічної аналітики, сформульовані ним раніше: «Наприкінці 1980-х – початку 1990-х в Україні було створено (а значною мірою відтворено) стандартний варіант національної історії, побудований на етнічній ексклюзивності, есенціалізмі, стандартній культурницькій телеології і романтичних міфах. Це не могло не позначитися на формуванні образу голоду 1932 – 1933 років, способах розуміння його причин і наслідків професійними істориками, які підпали під чари антикварних уявлень про націю та її історичну долю» [25, с. 37]. Зрештою, ціла низка висловлюваних автором суджень явно випадають з тексту наукового аналізу, видають загальну його неґацію болючих проблем українського суспільства, крайню суб'єктивність у ставленні до соціальних феноменів і домінування емоцій, що заважають вибудувати інтелектуальні координати для розуміння цього соціуму: «...фактично для частини українського політично і культурно активного суспільства *Голодомор* перетворився на свого роду громадянську релігію зі своїми канонічними текстами, сакральними об'єктами, святими, іконами, обрядами і церемоніалами. Це значно ускладнює обговорення теми в термінах раціонального знання та наукового аналізу, – принаймні, коли йдеться про можливість такої дискусії з носіями і адептами цієї релігії, провокує відповідну тональність і творить культурне тло, в якому надзвичайно важко утримуватися

в рамках справжньої, щирої поваги до пам'яті загиблих і вшанувати її без суспільних істерик і публічних сцен в стилі театру абсурду» [25, с. 39].

І цього разу автор не полишає спроб створити узагальнений негативний образ «українських істориків» без розрізнення їхніх індивідуальних дослідницьких особливостей, методик опрацювання джерел та формування наративу. Але навіть у такому жанрі історичних праць, як колективна монографія, тексти окремих розділів чи параграфів пишуть окремі автори, дослідницький почерк яких піддається прочитуванню. У Г. Касьянова на перший план виразно проступає тенденція акумуляції недовіри до праці українських істориків загалом. Це робиться в системі спеціальних стилістичних прийомів. Стверджується, що в проблематиці висвітлення голоду 1932–33 рр. «професійна оптика українських істориків значною мірою визначається морально-етичним контекстом проблеми, який виникає не як персональний вибір історика, а як набір сентенцій, накиннутих ззовні», ... «тиск «згори» змушує виконувати «держзамовлення»». Ці твердження не базуються на жодних доказах про «тиск згори» й про «держзамовлення». Ні прикладів ідеологічних вказівок, ні «темників» з боку Академії наук, Кабміну чи Адміністрації Президента не подається. Замість аргументів подається ще одна формула логічного крутіїства. Виявляється, що «українські історики в переважній більшості цілком свідомо виконують ідеологічне замовлення, яке вони самі ж значною мірою сформулювали» [25, с. 111].

Як стилістичний прийом тут виступає наголошування на сервілізмі їхньої позиції, відсутності принциповості.

«Спочатку українські історики брали участь у формуванні версії голоду 1932–1933 років, яка мала бути альтернативною тій, котру можна умовно окреслити як «версію Конквеста – Мейса». Цей період збігається з часом «перебудови» та ідеологічної лібералізації в СРСР. У цей час офіційна історіографія теми зводилася до ідеологічної дискредитації згаданої версії та побудови пояснювальних конструкцій в дусі «правильного» соціалізму і «неправильного» сталінізму» [25, с. 112]. Звертаємо увагу, що спочатку для творення образу використовується загальне поняття «українські історики». Але дещо нижче з'ясовується, що йдеться про *офіційну історіографію*, що явно не тотожно. Вихід мав би бути один: здійснити персоналізацію позицій «українських істориків».

Надалі ж, як стверджує Г. Касьянов, «історики» (за контекстом, йдеться про тих таки безликих і безіменних «українських істориків») «зосередилися на віктимному аспекті в дослідженні та інтерпретації голоду 1932 – 1933 рр., який поєднувався зі звинувачувальною риторикою, спрямованою на пошук винуватців голоду назовні» [25, с. 113]. Звертаємо увагу на те, що тут застосовано ще один *прийом дискредитації*. Ці ж історики **зосередилися** на двох аспектах інтерпретації: віктимному та пошуку винуватців. Цей прийом зводиться до виставлення опонента в оглупленому вигляді, який підходить у вивченні лише до її окремих аспектів. Тут навіть не згадується про основне: про величезну складову дослідницької праці істориків цього й пізнішого часу, спрямовану на виявлення й публікацію архівних джерел з різноманітних архівосховищ, у тому числі й *закритих в умовах російського*

тоталітаризму. Виставлення як недолік чи недолугість *віктимності* стало для певного кола істориків характерним дискредитаційним прийомом щодо української історіографії [25, с. 113].

Іншим таким дискредитаційним прийомом є використання понять *міф*, *міфологія* й застосування його до оцінки досліджень голоду 1932–1933 рр. Українські історики, вкотре підкреслює Г. Касьянов, активно творять офіційний дискурс цієї теми (він забув, що раніше твердив про «тиск згори»), а з іншого боку, трансформують його в елемент національної міфології, «з іншого – самі опиняються під його потужним впливом, що значно обмежило їхні можливості в сфері інтерпретацій та пошуків інших вимірів розуміння цього явища». Отакий складний і непривабливий клубок, в який заплутано образ «українських істориків» голоду 1932 – 1933 рр. До цього додається ще й пов'язування цих обмежених «українських істориків» з державно-бюрократичними структурами та політиками «національно-демократичного» табору. Звертаємо побіжно увагу читача на те, що й тут для посилення застосовано прийом негативного лапкування щодо поняття «національно-демократичний». Тут же додається ще один прийом – стандартних підозрілих асоціацій щодо матеріальної підтримки діаспори, бо держава надає згаданим дослідникам голоду 1932–1933 років «переважно символічну та ідеологічну підтримку», натомість «матеріальну підтримку надає діаспора» [25, с. 113].

Г. Касьянов для закріплення наголошує, що згадані історики «не лише виконують важливу функцію творців національної міфології, вони *напрямую* виконують замовлення державних

установ і включаються в політичні дискусії» [25, с. 113]. Як приклад такого включення подається участь істориків у парламентських слуханнях, присвячених голоду 1932–1933 рр. Справді, парламентські слухання є важливою суспільно-політичною трибуною для широкого усвідомлення суспільних проблем. Спроба негативного маркування істориків за їх участь у «політичних дискусіях» відносить до того ж набору негачійних стилістичних прийомів. Ігнорується те, що участь у публічних дискусіях є суспільною потребою, спрямованою на нейтралізацію пластів деформованої тоталітарною пропагандою масової свідомості, і ця участь є, без сумніву, важливим політичним актом оздоровлення суспільства, в якому неминуче важлива роль належить історикам. Додамо, що самі масштабні акції тоталітарного режиму кінця 1920–30-х років щодо українського селянства (і не тільки!), такі як насильницькі хлібозаготівлі, розкуркулення, колгоспизація, організація Голодомору тощо, мали характер політичних акцій, що включали заходи ідеологічного, організаційно-політичного, інформаційно-пропагандистського, військово-мобілізаційного, репресивного характеру. Тому ставити дослідникам на карб те, що вони дають політичні оцінки цим *політичним* за своєю природою явищам принаймні нелогічно. А як інакше, як не цілеспрямованими політичними акціями, слід оцінювати закриття українським історикам доступу до центральних архівів Російської Федерації? Яку політику намагається приховати цими акціями путінський режим?

За Г. Касьяновим, українські дослідники голоду 1932–1933 рр. «цілком свідомо ігнорували певні базові професійні

стандарты на угоду «суспільній доцільності», що «вкрай негативно позначалося на науковій якості досліджень, які перетворювалися на безкінечний фактографічний коментар невибагливого набору ідеологічних гасел» [25, с. 115–116]. Подібні оцінкові судження без конкретного аналізу історіографічних явищ та імен дослідників взагалі випадають за рамки наукового дискурсу. Так само за рамки наукового розгляду випадають твердження Г. Касьянова, які він сам оцінює як «цікаві» (!!), про те, що «стандартні дискурсивні практики і стереотипні уявлення про голод 1932–1933 років, яким судилося перетворитися на домінуючі, *стали предметом інтелектуального імпорту*» (виділення наше. – А. З.). Г. Касьянов стверджує, що українські історики наприкінці 1980-х – на початку 1990-х просто перейшли «на рейки» версії Мейса – Конквеста, а їхні розробки, «які претендували на звання наукових», велися «від самого початку в готових інтерпретаційних рамках, імпортованих або з діаспори, або з праць ... дослідників «тоталітарної школи». Годі й говорити, що подібна інтерпретація української історіографії проблеми голоду 1932–1933 рр., розгорнута на одній сторінці, сама собою є показовою. Її «викривальна» спрямованість і супровідний стилістичний антураж для уважного читача є цілком знаковими і вказують на маніпуляційні прийоми автора.

На наступних сторінках Г. Касьянов підкреслено скептично оцінює працю Роберта Конквеста «Жнива скорботи» (1986) та діяльності комісії Конгресу США з дослідження голоду 1932–1933 рр. Він невтомно наголошує, що ці перші академічні дослідження з теми «було здійснено в рамках політико-ідеологічного

замовлення провідних організацій української діаспори», «ніхто не приховував політико-ідеологічної спрямованості роботи комісії». «Р. Конквест писав своє дослідження на замовлення однієї з найпотужніших громадських організацій української діаспори» [25, с. 117–118]. І тут таки формулює присуд: «...ця обставина (разом із належністю дослідника до «тоталітарної школи») була одним з найпотужніших аргументів для критики і припущень щодо якості інтерпретацій». І далі: «...усе це давало підстави зовнішнім критикам ставити під сумнів науковий рівень і якість цих досліджень» [25, с. 117–118]. Хотів цього автор чи ні, але в даному разі прийом викликання недовіри до видань, які ідейно й тим більше фінансово пов'язувалися з «українською діаспорою», є відлунням пропагандистських акцій советського КГБ, спрямованих на дискредитацію позицій і впливів української діаспори й тих «попавших под влияние буржуазно-националистической пропаганды граждан», які мали бодай якісь контакти з цією діаспорою і споживали її «наколотые апельсины».

Втім у тексті Г. Касьянова як досвідченого автора знайдемо окремі місця, де визнано значення праці Р. Конквеста, пишеться про репутацію автора, його літературний талант і масштаб книги, її величезний розголос, як і те, що «дослідження Р. Конквеста не лише відтворювало вражаючу картину масштабного лиха, яке для західного читача було справді шоковим відкриттям». Але при цьому як майстерний маніпулятор Г. Касьянов ставить його працю в рамки таких оцінок і негативних конотацій, що значення праці американського вченого зі світовим ім'ям у сприйманні читача мимохіть нівелюється. Ставиться

під сумнів і значення праці Джеймса Мейса, і величезного зібраного ними різнопланового фактографічного матеріалу, а разом з тим і ключових висновків досліджень цих вчених. «Концептуальний консенсус щодо причин і наслідків голоду 1932–1933 років у середовищі українських істориків, який відбувся в рамках переходу на основні позиції «тоталітарної школи», унеможливив науковий пошук. Будь-які новації були можливі лише в рамках *Голодомору*» [25, с. 139 – 140].

Навіть звернення російського правозахисника С. Ковальова, який попросив в українців вибачення за голод і терор, яке пролунало у травні 1993 р. на конференції в Москві, зневажується Г. Касьяновим. «Ковальовське «Простите нам!», – пише Г. Касьянов, – ... перейшло в сферу політичного моралізаторства» [25, с. 141–142]. Це виставлення позиції відомого російського правозахисника й відважного громадсько-політичного діяча, якою він рішуче відмежовувався від сталінсько-путінської Росії, Г. Касьянов подає у блюзнірському супроводі, який руйнує засади не тільки наукової етики, але й можливість повернення довіри до самого автора.

Показовим є й неодноразове прив'язування Р. Конквеста до поняття «тоталітарна школа», накинуте групою дослідників-«ревізійоністів». Г. Касьянов відсилає читача до статей, що стосуються західної історіографії сталінської Росії, а серед них і російського історика І. Павлової, присвяченої «критиці ревізійоністського підходу західних істориків до вивчення сталінської Росії» [30, с. 109]. Двозначність застосування й неодноразове припасовування Г. Касьяновим поняття «тоталітарна школа» до

Р. Конквеста та інших дослідників полягає в тому, що воно створює враження, наче ці дослідники були прибічниками тоталітаризму, тоді як зовсім навпаки, в цьому колі вчених сталінська Росія розглядалася як тоталітарна держава, і всю її систему вони розглядали як тоталітарну, що спричинила тотальний характер руйнування моралі й тотальність репресивних акцій. Наличка «тоталітарна школа» була приставлена до цього кола дослідників прибічниками ревізійністського підходу, які сформувалися в 60–70-ті в умовах наростання критики американської політики у В'єтнамі та в процесі боротьби за громадянські права, в контексті якого розгорнулася критика тоталітарного підходу в західній соціології, який, повторюємо, розглядав саму соціально-політичну систему СРСР як тоталітарну. У розгортанні цієї критики прибічники ревізії такого підходу (тому й ревізійністи) парадоксальним чином скотилися до певної апології сталінської Росії. Як один із численних прикладів цього І. Павлова подає Д. Ширера, який для характеристики сталінської влади застосовує поняття «держава в облозі», якій не залишалося більше нічого робити, як розпочати запроваджувати репресії для того, щоб навести порядок в суспільстві [30, с. 113]. Г. Касьянов повторює твердження «ревізійністів» про те, що картина голоду 1932 – 1933 рр., подана Конквестом, була надто далекою від тверезого наукового осмислення і надто наближеною до ідеологічних інтерпретацій ... певної частини української діаспори. Підсумовуючи наукову частину дискусії, Г. Касьянов на перше місце висуває твердження критиків, що «доказова база книги Р. Конквеста була занадто вузькою і містила забагато

фактографії, базованої на вторинних джерелах, передовсім забагато посилення на праці, що вийшли з кіл української діаспори» [25, с. 141–142]. Подібне явне солідаризування з позицією ревізійністського підходу й очевидна неація української діаспори ілюструє систему маніпуляційних прийомів, за допомогою якої Г. Касьянов намагається дискредитувати дослідників, праці яких є етапними у вивченні Голодомору. Треба взяти до уваги, що Г. Касьянов прямо виводить дослідження українських істориків 1990-х років з концепції Конквеста – Мейса, попри те, що українські історики суттєво розширили джерельну базу досліджень голоду 1932–1933 рр. за рахунок долучення до неї нових архівних матеріалів, недоступних західним дослідникам, а також нового масиву даних свідків цих подій з материкової України, які ще були живими в перше десятиріччя незалежності. Ігнорування цього є свідченням дискредитаційної спрямованості й позанаукового призначення текстів Г. Касьянова про голод 1932–1933 р. Стандартно ж неаційне ставлення до української діаспори явно сягає корінням тоталітарної пропаганди ще сталінських часів.

Іншою промовистою деталлю є відмінність у називанні праць. Якщо назва праці Р. Конквеста «Жнива скорботи» несе психологічне навантаження співчуття до жертв Голодомору й пошанування їхньої пам'яті, то слововживання «Dance macabre», як і викривлене апелювання до алюзій з відомим Шевченковим у назві «Розрита могила» [21], дає підстави розцінювати авторську позицію як контретичну й відверто зневажальну. У цьому світлі постає ще одна оцінка, яка спрямована начебто на критику

української історіографії, Але, з іншого боку, розкриває українозневажальні позиції автора. Подамо її мовою оригіналу: «И в научных работах, и в публицистике довольно часты упоминания о тех или иных энергичных высказываниях И. Сталина, В. Молотова и других представителей высшего партийно-государственного руководства в адрес украинцев. О знаменитом высказывании Н. Хрущева о якобы существовавшем намерении И. Сталина выселить всех украинцев пожалуй не стоит и упоминать – оно уже стало общим местом» [21, с. 263, прим. 55]. Кому-кому, а авторові праць з історії російського тоталітаризму відомо, чого вартували для мільйонів людей ці «енергичные высказывания» і які масштабні державно-репресивні механізми пускалися в дію, варто було почути їх доглядачам і виконавцям подібні «енергичные высказывания». Тому саме нігілістичне ставлення Г. Касьянова до цієї групи джерел вказує не тільки на його заангажовану, позанаукову позицію, а й на його підходи до розуміння історичних джерел, а відтак і на саму кваліфікацію дослідника. Деякі з цих джерел опубліковані, зокрема, й російськими вченими [38] і, всупереч гадкам Г. Касьянова, вони таки відіграють важливу роль у викритті україноненависницької суті сталінського режиму³.

Зрештою, сам Г. Касьянов солідаризується з позицією російських істориків (В. Кондрашин та ін.), які акцентують на тому, що українські історики, прибічники «геноцидної» версії виконують політичне замовлення, слідує політичній кон'юктурі, що

вони «політизують» питання голоду тощо [25, с. 143–147]. Однак при цьому стилістика текстів Г. Касьянова помітно відрізняється агресивною тональністю, близькою до українофобії. Не будучи дослідником ані голоду 1921 р., ані голоду 1932–1933 рр., ані голоду 1947 р., а отже, не знаючи масивів джерел, специфіки їх формування, відповідних дослідницьких методик, Г. Касьянов тиражує свої статті й трактати з історіографії досліджень з цієї теми, роль яких виходить за рамки наукових.

Показовою є й саме контекстування поняття «національна історіографія» у Г. Касьянова. У текстах 1990-х років це поняття має узагальнені характеристики певного історіографічного напрямку, присвяченого дослідженню українців як соціо- й державотворчої спільноти. Г. Касьянов разом зі своїми прибічниками активно пропагує критичне ставлення до цього напрямку як застарілого повтору романтичної, народницької та позитивістської історіографії другої половини ХІХ ст., яка явно відстає від запитів часу. Пізніше до цього поняття застосовується прийом лапкування, покликаний посилити негачію самого поняття. В аналізованих тут текстах «Dance macabre: голод 1932 – 1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії» та присвячених історичній пам'яті й історичній політиці цей історіографічний напрямок подається як тожний націоналістичному через косу риску, тобто *національна/націоналістична історіографія*. За цією моделлю подається й трактування культурної й політичної ідентичності як *національної/націоналістичної* [26]. В кращому разі автор не помічає, що цим сумнівним прийомом він ставить себе в подвійне

³ Див.: 38, док. № 133 (с. 179 – 180), № 166 (с. 205), № 169 (док. 207), № 174 (с. 210), № 186 (с. 219), № 248 (с. 273 – 274), № 263 (с. 283 – 285).

незручне становище. По-перше, змістове наповнення понять *національна* та *націоналістична* не тотожне, по-друге, трактування (або підміна) понять *національний* і *націоналістичний* активно використовувалося в практиках тоталітарної пропаганди, спрямованих на нейтралізацію запитів національної свідомості й «боротьбу» з українським буржуазним націоналізмом.

Г. Касьянов, з одного боку, відзначає, що на кінець першого десятиріччя 2000-х років «сформувався достатньо стійкий інтерес до проблем історичної пам'яті», але пов'язує його не стільки із напрацьованим вченими-істориками й культурологами масивом історичних та історико-культурних досліджень та суспільними запитамі, як висуває на перший план політичну кон'юнктуру, а сам суспільний інтерес трактує як підігрітий політиками, «які розкусили можливість маніпуляцій з пам'яттю» [26, с. 133]. Негативістський контекст трактування посилення інтересу до національної пам'яті вноситься в свідомість читача як первинний. У такому ж освітленні трактуються загалом дослідження національної пам'яті, й для найпершого сприйняття висувається узагальнене твердження, що «дослідження національної пам'яті в Україні перебувають під серйозним тиском політичної кон'юнктури». Стосовно ж діяльності Українського інституту національної пам'яті Г. Касьянов стверджує, що академічна складова діяльності цієї інституції практично маргіналізована, й підкреслює посилення цієї тенденції й начебто «звуження простору зваженого академічного дискурсу» [26, с. 135]. Очевидно, що істориком, який зважає соціально-політичну й

інформаційно-просвітницьку спрямованість діяльності такої інституції, необхідно враховувати передовсім її статутні завдання, аналізувати суспільний контекст цієї діяльності, а разом з тим її участі в розширенні документальної бази історичних студій та запитів суспільства щодо повноти досліджень минулого й мобілізації історичної пам'яті.

Як бачимо, розгортання історичних студій в роки незалежності відбувалося в умовах, з одного боку, широких можливостей для вибору проблематики досліджень та їхніх методологічних засад, суттєвого розширення джерельної бази, а з іншого – за відсутності належної матеріальної підтримки з боку державних інституцій. Одержавши інституційні можливості для повернення в науковий обіг набутків класичної національної історіографії, українські історики реалізували численні дослідницькі проекти щодо впровадження до наукового обігу та публікації джерел і створення різнопланових тематичних наративів. Частина ж істориків під гаслами постмодернізму та лібералізму розгорнула критику національної історіографії, закидаючи їй методологічну застарілість, ідеологічну упередженість та «націоналізм». Уважне вивчення їхніх дослідницьких практик підтвердило їхнє прагнення заперечити наукове значення класичної національної історіографії та сучасної української історіографії. У цьому запереченні проглядаються їхня ідеологічна занегажованість і, попри модернізаційні обіцянки, використання прийомів недоброякісної наукової критики, порушення етики побудови аргументації, а також залежність від вимог зарубіжних наукових центрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Владмиръ. Изслѣдованіе о гайдамачествѣ: по актамъ 1700 – 1768 г. / Владимиръ Антоновичъ. – К.: Въ университетской типографіи (І. Завадзкаго), 1876. – С. 4.
2. Гейвуд Колін. Козаччина: газават по українському? / Колін Гейвуд // Критика. – 2002. – № 4. – С. 27 – 29.
3. Гирич І. Релігія та церква в житті й творчості Михайла Грушевського / І. Гирич, В. Ульяновський // М. С. Грушевський. Духовна Україна: збірка творів. – К.: Либідь, 1994. – С. 527 – 537.
4. Гирич Ігор. Ще раз про схему української історії / Ігор Гирич // Генеза. – 1997. – № 1 (5). – С. 138 – 141.
5. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні / М. С. Грушевський // Духовна Україна: збірка творів. – К.: Либідь, 1994. – С. 49 – 77.
6. Грушевський Михайло. Вступні замітки / Михайло Грушевський. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. – Т. І: до початку XI віка. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 1 – 6.
7. Даніель Бовуа: «Коли Україна була польською колонією...» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/11/6/145648/>
8. Дашкевич Я. Постмодернізм та українська історична наука / Ярослав Дашкевич // «Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. – К.: Темпора, 2011. – С. 329–346.
9. Дашкевич Я. Українські історичні традиції: нація і держава / Ярослав Дашкевич // «Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. – К.: Темпора, 2011. – С. 41–54.
10. Дзюба Іван. Нагнітання мороку. Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів століття ХХІ / Іван Дзюба. – Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2011. – 503 с.
11. Дзюба Іван. «Прокислі «щі» від Табачника. Галичанофобія – отруйне вістря українофобії» / Іван Дзюба. – Дрогобич: Вид-во «Коло», 2010. – 112 с.
12. Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець ХVI – перша половина ХVII ст.) / М. В. Довбищенко. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. – 882 с.
13. Зашкільняк Л. Замітки про сучасну українську історіографію / Л. Зашкільняк // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. – К., 2009. – Вип. 15, ч. 1. – С. 14 – 30.
14. Зашкільняк Леонід. «Образ(и) польської історії в сучасній українській історіографії» / Леонід Зашкільняк // Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ. 15 – 16 грудня 2005 року) / упоряд. і наук. ред. Г. В. Касьянов. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2008. – С. 35 – 46.
15. Зашкільняк Леонід. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна історична наука / Леонід Зашкільняк // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія за редакцією Леоніда Зашкільняка. – Львів, 2004. – С. 24 – 57.
16. Зашкільняк Леонід. Методологічні погляди Михайла Грушевського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://old.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/ProblemyIstoriografiji/1-ZASHKILNIAK%20Leonid.htm>
17. Зашкільняк Леонід. Славістика в науковій спадщині та історіософії Михайла Грушевського / Леонід Зашкільняк // Проблеми слов'язнознавства: міжвідомч. наук. зб. – Вип. 46. – Львів, 1994. – С. 3 – 24.
18. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
19. Зінченко Арсен. Про історію підручника з історії і не тільки (Відгук на книжку: Турченко Ф. Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника / Федір Турченко. – К.: Генеза, 2016. – 104 с.) / Арсен Зінченко // Українознавство. – 2016. – № 4. – С. 217 – 233.

20. Касьянов Георгій. Ще не вмерла українська історіографія // Критика. – 2002. – № 4. – С. 18 – 22.
21. Касьянов Г. Разрытая могила: голод 1932 – 1933 гг. В украинской историографии, политике и массовом сознании / Г. Касьянов // Ab Imperio. – 2004. – № 3. – С. 237 – 269.
22. Касьянов Георгій. Україна–1990: «бои за историю» // НЛЮ. – 2007. – № 83 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://magazines.russ.ru/nlo/2007/83/ka8-pr.html>
23. Касьянов Георгій. Україна 1991 – 2007: нариси новітньої історії / Георгій Касьянов. – К.: Наш час, 2007. – 432 с.
24. Касьянов Г. «Национализация» истории в Украине: краткий экскурс / Г. В. Касьянов, А. И. Миллер // Россия – Украина: как пишется история: диалоги – лекции – статьи. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2011. – С. 71.
25. Касьянов Георгій. Dance macabre: голод 1932 – 1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х) / Георгій Касьянов; Ін-т історії України НАН України. – К.: Наш час, 2013. – 271 с.
26. Касьянов Георгій. К проблеме дефиниций: историческая память, историческая политика / Георгий Касьянов // Історія. Пам'ять. Політика. Збірн. ст. / упоряд. Г. Касьянов, О. Гайдай. – К.: Інститут історії України НАН, 2016. – С. 112 – 135.
27. Музичко Олександр. Українофобія: тягар історії та виклики сучасності / Олександр Музичко // Українофобія як явище та політтехнологія: зб. ст. / НАН України. ІУАД ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; Філологічний факультет ЛНУ імені Івана Франка; упоряд.: Гарасим Я., Гречило А., Пилипчук С., Сова А., Халак Н. – Львів, 2014. – Вип. 1. – С. 7 – 11.
28. Музичко Олександр. Хто такі українські історики і чого вони хочуть? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/hto-taki-ukrayinski-istoriki-i-chogo-voni-hochut>
29. Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ. 15 – 16 грудня 2005 року) / упоряд. і наук. ред. Г. В. Касьянов. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2008. – 264 с.
30. Павлова И. В. Современные западные историки о сталинской России 30-х годов: (Критика «ревизионистского» подхода) / И. В. Павлова // Отечественная история. – 1998. – № 5. – С. 107 – 116.
31. Перевезій В. Українофобія / В. Перевезій // Політична енциклопедія. [Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін]. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – С. 728.
32. Підручник з історії: проблеми толерантності [Методичний посібник для авторів та редакторів видавництв]. – Чернівці: Букрек, 2012. – 128 с.
33. Плохій Сергій. У пошуках української золотої доби / Сергій Плохій // Критика. – 2002. – № 4. – С. 23 – 26.
34. Полянський Олег. Битви за історію України: від постмодерністських інтерпретацій до прямої українофобії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/bitvizaistoriukraienividpostmodernistskihinterpretacijdopramoieukraienofobiieavtorpolanskijoleg>
35. Прицак Омелян. Історіософія Михайла Грушевського / Омелян Прицак // Грушевський Михайло. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. – Т. I: до початку XI віка. – К.: Наук. думка, 1991. – С. LXV – LXIX.
36. Рог В. Українофобія: п'ята колона та її ляльководи / В. Рог. – К., 2012. – 96 с.
37. Солдатенко В. Ф. Єврейське представництво в Центральній Раді / В. Ф. Солдатенко // Єврейське населення Півдня України: історія та сучасність. Тези до наукової конференції 19–20 листопада 1992 р. – Запоріжжя, 1992. – С. 54–56.
38. Сталин и Каганович. Переписка. 1931 – 1936 гг. [сост. О. В. Хлевнюк, Р. У. Дэвис, Л. П. Кошелева и др.]. – М.: Российская

политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – 708 с.

39. Українофобія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wikiwand.com/uk/Українофобія>

40. Українофобія – хвороба небезпечна // Кримська світлиця: Всеукраїнська громадсько-політична та літературна газета. – 2007. – 2 берез. (№ 9).

41. Юхновський Ігор. Передне слово // Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / упор. та ред. Наталі Яковенко. – С. 4 – 6.

42. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: [навч. посіб. для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак., вузів, вчителів] / Н. М. Яковенко. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.

43. Яковенко Наталя. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії / Наталя Яковенко // Дух і літера. – 1998. – № 3 – 4. – С. 113 – 124.

44. Яковенко Наталя. Кого та як інше Михайло Грушевський в «Історії України-Руси» / Наталя Яковенко // Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ. 15 – 16 грудня 2005 року) / упоряд. і наук. ред. Г. В. Касьянов. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2008. – С. 89 – 103.

45. Яковенко Наталя. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 2-ге вид., перероблене та розширене / Наталя Яковенко. – К.: Критика, 2005. – 584 с.

46. Наталя Яковенко: «Ніколи не будувала кар'єру, тільки власний паралельний світ» // Україна модерна: міжнародний інтелектуальний часопис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/jittepis-istory/yakovenko>

47. Korzon Tadeusz. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764 – 1794) / Tadeusz Korzon. – T. I. – Kraków; Warszawa, 1897. – 515 s.

48. Nabywaniec Stanisław. Unicka archidiecezja Kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza. 1762–1778 / Stanisław Nabywaniec. – Rzeszów, 1998. – 575 s.

49. Serczyk Władysław. Hajdamacy / Władysław Serczyk. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1968. – 462 s.

50. Serczyk Władysław. Koliszczynna / Władysław Serczyk. – Kraków: Nakładem uniwersytetu Jagiellońskiego, 1978. – 176 s.

51. Srogosz Tadeusz. Stosunki polsko-ukraińskie podczas panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego w historiografii polskiej w XIX i pierwszej połowie XX wieku / Tadeusz Srogosz // Rocznik polsko-ukraiński. Tom XVII / pod redakcją Kazimierza Rędzińskiego Dmitra Herciuka. – Częstochowa; Lwów, 2015. – S. 28 – 39.

REFERENCES

1. ANTONOVYCH, V. (1876). *The Study of Haidamak Uprising: According to the Acts of 1700–1768*. Kyiv: V universitetskoy tipografii, p. 4. [in Rus.]
2. HEYWOOD, C. (2002). Is Cossackdom a Ukrainian Jihad? *Krytyka*, (4), pp. 27–29. [in Ukr.]
3. HYRYCH, I., ULIANOVSKYI, V. (1994). Religion and Church in the Life and Work of Mykhailo Hrushevsky. In: *M. S. Hrushevsky. Spiritual Ukraine: Collection of Works*. Kyiv: Lybid, pp. 527–537. [in Ukr.]
4. HYRYCH, I. (1997). Once again about the Scheme of Ukrainian History. *Henesa*. (1(5)), pp. 138–141. [in Ukr.]
5. HRUSHEVSKY, M. (1994). From the History of Religious Thought in Ukraine. In: *M. S. Hrushevsky. Spiritual Ukraine: Collection of Works*. Kyiv: Lybid, pp. 49–77. [in Ukr.]
6. HRUSHEVSKY, M. (1991). Introductory Notes. In: *Till the Beginning of the 11th Century, Vol. 1 of Hrushevsky Mykhailo. History of Ukraine-Rus. In 11 Volumes, 12 Books*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 1–6. [in Ukr.]
7. *Daniel Bovua: When Ukraine Was a Polish Colony...* [online]. Available at: <http://www>

- istpravda.com.ua/articles/2014/11/6/145648 [in Ukr.]
8. DASHKEVYCH, Ya. (2011). Post-Modernism and Ukrainian Historical Science. In: *Teach Me with Undeceiving Lips to Speak the Truth: Historical Essays*. Kyiv: Tempora, pp. 329–346. [in Ukr.]
9. DASHKEVYCH, Ya. (2011). Ukrainian Historical Traditions: Nation and State. In: *Teach Me with Undeceiving Lips to Speak the Truth: Historical Essays*. Kyiv: Tempora, pp. 329–346. [in Ukr.]
10. DZIUBA, I. (2011). *Thickening the Gloom. From Black Hundreds of the Early 20th Century to Ukraine-Phobia of the 21st Century*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Press, 503 p. [in Ukr.]
11. DZIUBA, I. (2010). *Tabachnyk's Sour "Shchi". Galicia-Phobia as a Poisonous Spear of Ukraine-Phobia*. Drohobych: Kolo, 112 p. [in Ukr.]
12. DOVBYSHCENKO, M. (2008). *Volhynia Gentry in Religious Movements (The End of the 16th – the First Half of the 17th Century)*. Kyiv: PE Serhiichuk M.I., 882 p. [in Ukr.]
13. ZASHKILNIAK, L. (2009). Notes on Contemporary Ukrainian Historiography. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka: Zbirnyk statei (Ukraine of the 20th Century: Culture, Ideology, Politics: Collection of Articles)*. Kyiv, pp. 14–30. [in Ukr.]
14. ZASHKILNIAK, L. (2008). Images of Polish History in Modern Ukrainian Historiography. In: H. KASIANOV, ed., *Obraz Inshoho v susidnikh istoriiakh: mify, stereotypy, naukovi interpretatsii. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 12–15 hrudnia 2005 r.* (Image of the Other in the Histories of Neighboring Countries: Myths, Stereotypes, Scientific Interpretations. Conference Proceedings. December 2005). Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, pp. 35–46. [in Ukr.]
15. ZASHKILNIAK, L., ed. (2004). Methodological Aspects of the Global Historiography Process and Modern Historical Science. In: *Ukrainian Historiography at the Turn of the 20th–21st Centuries: Achievements and Problems. A Collective Monograph*. Lviv, pp. 24–57. [in Ukr.]
16. ZASHKILNIAK, L. *Methodological Views of Mykhailo Hrushevsky*. [online]. Available at: http://old.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Problemy_istoriohrafiji/1-ZASHKILNIAK%20Leonid.htm [in Ukr.]
17. ZASHKILNIAK, L. (1994). Slavic Studies in the Scientific Heritage and Historiography of Mykhailo Hrushevsky. In: *Problemy slovianoznavstva: mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk*. (Problems of Slavic Studies: Interdepartmental Collection of Scientific Works), Vol. 46. Lviv, pp. 3–24. [in Ukr.]
18. ZASHKILNIAK, L., KRYKUN, M. (2002). *History of Poland: From Ancient Times to the Present Day*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 752 p. [in Ukr.]
19. ZINCHENKO, A. (2016). About the History of the Textbook on History and Not Only [Review of the Book: TURCHENKO, F. Ukraine: Return of History. Genesis of the Modern Textbook. Kyiv: Henesa, 104 p.] *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, Vol. 4, pp. 217–233. [in Ukr.]
20. KASIANOV, H. (2002). Ukrainian Historiography Has Not Died Yet. *Krytyka*, (4), pp. 18–22. [in Ukr.]
21. KASYANOV, G. (2004). The Open Grave: The Famine of 1932–1933 in Ukrainian Historiography, Politics, and Mass Consciousness. *Ab Imperio*, (3), pp. 237–269. [in Rus.]
22. KASYANOV, G. (2007). Ukraine – 1990: “Fights for History”. [online]. *NLO*, (83). Available at: <http://magazines.russ.ru/nlo/2007/83/ka8-pr.html> [in Rus.]
23. KASIANOV, H. (2007). *Ukraine of 1991–2007: Essays on the Latest History*. Kyiv: Nash chas, 432 p. [in Ukr.]
24. KASYANOV, G. et al. (2011). “Nationalization” of History in Ukraine: A Brief Excursion. *Rossiya – kak pishetsya istoriya: dialogi, leksii, stati*. (Russia – Ukraine: How the Story Is Written: Dialogues – Lectures – Articles).

Moscow: Russian State Humanitarian University, pp. 38–73. [in Rus.]

25. KASIANOV, H. (2013). *Dance Macabre: The Famine of 1932–1933 in Politics, Mass Consciousness and Historiography (1980s – Early 2000s)*. Kyiv: Nash chas, 271 p. [in Ukr.]

26. KASIANOV, H., HAIDAI, O., comp. (2016). *To the Problem of Definition: Historical Memory, Historical Politics. Istoriia. Pamiat. Polityka. Zbirnyk statei*. (History. Memory. Politics. Collected Articles). Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, pp. 112–135. [in Rus.]

27. MUZYCHKO, O. (2014). *Ukraine-Phobia: The Burden of History and the Challenges of Modernity*. In: HARASYM, Ya., HRECHYLO, A., PYLYPCHUK, S., et al., comps., *Ukrainofobiia yak yavyshche ta politteknolohiia: Zbirnyk statei* (Ukraine-Phobia as a Phenomenon and Political Technology: Collected Articles), Vol. 1. Lviv: NAS of Ukraine. M. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies. Lviv branch; Faculty of Philology, Ivan Franko National University of Lviv, pp. 7–11. [in Ukr.]

28. MUZYCHKO, O. *Who Are Ukrainian Historians and What Do They Want?* [online]. Available at: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/hto-taki-ukrayynski-istoriki-i-chogovoni-hochut> [in Ukr.]

29. KASIANOV, H., ed. (2008). *Obraz Inshoho v susidnikh istoriiakh: mify, stereotypy, naukovy interpretatsii. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 12–15 hrudnia 2005 r.* (Image of the Other in the Histories of Neighboring Countries: Myths, Stereotypes, Scientific Interpretations. Conference Proceedings. December 2005). Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, 264 p. [in Ukr.]

30. PAVLOVA, I. (1998). *Contemporary Western Historians about Stalinist Russia in the 1930s: (Criticism of the “Revisionist” Approach)*. *Otechesvennaya istoriya*, (5), p. 107–116. [in Rus.]

31. PEREVEZII, V. (2011). *Ukraine-Phobia*. In: Yu. LEVENETS, Yu. SHAPOVAL, et al., eds., *Politychna entsyklopediia* (Political

Encyclopedia. Kyiv: Parliamentary Publishing House, p. 728. [in Ukr.]

32. *History Course Manual: Problems of Tolerance. A Methodological Guide for Publishers, Authors, and Editors*. (2012). Chernivtsi: Bukrek, 128 p. [in Ukr.]

33. PLOKHII, S. (2002). *In Search of the Ukrainian Golden Age*. *Krytyka*, (4), pp. 23–26. [in Ukr.]

34. POLIANSKYI, O. *Battles for the History of Ukraine: From Postmodern Interpretations to Direct Ukraine-Phobia* [online]. Available at: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/bitvizaistoriukraienividpostmodernistiskihinterpretacijdopramoieukraienofobiieavtorpolanskijoleg> [in Ukr.]

35. PRITSAK, O. (1991). *The Historiosophy of Mykhailo Hrushevsky* In: *Till the Beginning of the 11th Century*, Vol. 1 of *Hrushevsky Mykhailo. History of Ukraine-Rus. In 11 Volumes, 12 Books*. Kyiv: Naukova dumka, pp. LXV–LXIX. [in Ukr.]

36. ROH, V. (2012). *Ukraine-Phobia: Fifth Column and Its Puppets*. Kyiv, 96 p. [in Ukr.]

37. SOLDATENKO, V. (1992). *Jewish Representation in the Central Council*. In: *Yevreiske naseleennia Pivdnia Ukrainy: Istoriia ta suchasnist. Tezy do naukovoï konferentsii 19–20 lystopada 1992 r.* (Jewish Population of Southern Ukraine: History and Modernity. Abstracts for a Scientific Conference. November 1992). Zaporizhzhia, pp. 54–56. [in Ukr.]

38. KHLEVNYUK, O., DEVIS, R., KOSHELEV, L., et al., comps. (2001). *Stalin and Kaganovich. Correspondence 1931–1936*. Moscow: Rossiyskaya politicheskaya entsyklopediya (ROSSPEN), 708 p. [in Rus.]

39. *Ukraine-Phobia*. [online]. Available at: <http://www.wikiwand.com/uk/Ukrainophobia> [in Ukr.]

40. *A Dangerous Disease of Ukraine-Phobia*. (2007). *Krymska svitlytsia*, (9). [in Ukr.]

41. YUKHNOVSKYI, I. (2008). *Foreword*. In: N. YAKOVENKO, ed., comp. *Shkilna istoriia ochyma istorykiv-naukovtsiv: Materialy Robochoi narady z monitoryngu shkilnykh pidruchnykiv z istorii Ukrainy* (School History as Viewed by Historians: Materials of the Meeting on the

Monitoring of School Textbooks on the History of Ukraine). Kyiv, pp. 4–6. [in Ukr.]

42. YAKOVENKO, N. (1997). *Essay on the History of Ukraine from the Ancient Times to the End of the 18th Century: [A manual for students of humanitarian grammar schools, lyceums, university students of historical faculties, teachers]*. Kyiv: Henesa, 312 p. [in Ukr.]

43. YAKOVENKO, N. (1998). Several Observations on the Modifications of the Ukrainian National Myth in Historiography. *Dukh i litera*, (3–4), pp. 113–124. [in Ukr.]

44. YAKOVENKO, N. (2008). Whom and How Mykhailo Hrushevsky Distinguishes in “The History of Ukraine-Rus”. In: *Obraz Inshoho v susidnikh istoriiakh: myfy, stereotypy, naukovi interpretatsii. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 12–15 hrudnia 2005 r.* (Image of the Other in the Histories of Neighboring Countries: Myths, Stereotypes, Scientific Interpretations. Conference Proceedings. December 2005). Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, pp. 89–103. [in Ukr.]

45. YAKOVENKO, N. (2005). *Essay on the History of Medieval and Early Modern Ukraine*. 2nd ed., revised and expanded. Kyiv: Krytyka, 584 p. [in Ukr.]

46. YAKOVENKO, N. “I Never Built a Career, Only My Own Parallel World. [online]. *Ukraina moderna: Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. Available at: <http://uamoderna.com/jittepis-istory/yakovenko> [in Ukr.]

47. KORZON, T. (1897). *The Internal History of Poland in the Times of Stanisław August (1764–1794)*. Vol. I. Kraków; Warsaw, pp. 3, 2, 515. [in Pol.]

48. NABYWANIEC, S. (1998). *Uniat Archdiocese of Kiev during the Rule of Archbishop Metropolitan Felicjan Filip Wołodkowiez. 1762–1778*. Rzeszów, 575 p. [in Pol.]

49. SERCZYK, W. (1968). *Haidamaks*. Krakow: Wydawnictwo literackie, 462 p. [in Pol.]

50. SERCZYK, W. (1968). *Koliivshchyna*. Krakow: Jagiellonian University Press, 176 p. [in Pol.]

51. SROGOSZ, T. (2015). Polish-Ukrainian Relations during the Reign of Stanisław August Poniatowski in Polish Historiography of the 19th and the First Half of the 20th Century. In: K. RĘDZIŃSKI, D. HERCIUKA., eds., *Rocznik polsko-ukraiński* (Polish-Ukrainian Yearbook). Vol. XVII. Częstochowa; Lviv, pp. 28–39. [in Pol.]

A. Zinchenko

Denigration of Ukraine and Its Contexts in Modern Domestic Historiography

Abstract

Since the 1980s, Ukrainian historians have dramatically expanded their source base and investigation range to have published a considerable body of archival materials. Some works of national historiography of the 2nd part of the 19th and early 20th century returned to scientific circulation. They include the legacy of V. Antonovych, M. Hrushevsky, and others. However, besides notable scientific discoveries, we observe vividly negative phenomena: plagiarizing, “para-scientific” and quasi-historical texts.

To counterweigh negative tendencies, some historians (e.g., H. Kasianov, N. Yakovenko) declared their preference to modern methodology of historical science, namely to methods related to European scientific postmodern approach. They sharply criticized both classical Ukrainian historiography and modern national science. Contrariwise, in the 2nd part of the 1990s, Yaroslav Dashkevych and other researchers voiced concern regarding feckless copying of postmodern research approaches to Ukrainian scientific practices, since it could endanger the development of national and state awareness of the Ukrainian community, as well as solidifying of the fundamentals of historical memory.

The article acknowledges the positive impact of discussion regarding the methodology and problems of historical research, but also showcases the examples of the tendentious critique of Mykhailo

Hrushevsky's scientific heritage (as in case of N. Yakovenko). Along with many positive features, books and speeches of this author contained biased interpretations of contradictory phenomena of the Ukrainian history, which was a step back comparing to the classic school of the 19th – early 20th c. The criteria for evaluation of national historiography proposed by H. Kasianov are of a too generic nature and do not take into account the specifics of topics and authorship. In his critique of national historiography devoted to Holodomor (artificial famine in Ukraine organized by Bolsheviks), he marks it as “nationalistic”, while using inadequate interpretations and non-scientific substitutions. In his style of reasoning, Kasianov goes beyond boundaries of scientific ethics.

Comparison of the above mentioned texts (both scientific and media) reveals the growth of Ukraine-denigrating evaluations of national history phenomena. These evaluations also show dependency on current political situation, which allows identifying a considerable part of these texts as Ukraine-phobic.

Під поняттям українозневажання ми розуміємо цілий комплекс рефлексивних та свідомісних настанов, орієнтованих на споживання переважно колоніального культурного та інформаційного продукту, на сприймання й інтерпретування української культури як недолугої й відсталої, а також на творення й поширення в інформаційному полі вербального й сценічного продукту, в якому набутки цієї культури подаються в заниженому або й пейоративному ключі, продукування шаржовано-гумористичних інтерпретацій української культури, йдеться, зрештою, про синдроми латентної українофобії. Залежно від тону подачі українозневажальні меседжі можуть трансформуватися в україноненависницькі (українофобські), тому межа між цими градаціями визначається рівнем вербалізованості й відкритості інтенцій.

Українозневажальні меседжі мають поширення як у масовому інформаційно-культурному продукті, так і у внутрішньофахових наукових текстах, в яких українозневажання виступає як супутній продукт позірно модернізаційних гуманітарних розробок, пошуку нових інтелектуальних можливостей для гуманітарної науки, критики відсталості національної науки тощо.